

Samfunnsspeilet

Tidsskrift om levekår og livsstil

Statistics Norway

Statistisk sentralbyrå

$$I_j + \sum_i \Lambda_{ij} X_i = \sum_i (\Lambda_{ij} X_i) \Leftrightarrow x + ax = b \Leftrightarrow$$

$$\hat{\delta} = \bar{y} - \hat{a} \bar{x} \text{ og } \hat{a} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$$

1/95

$$x + a(t)x = b(t) \Leftrightarrow$$

$$x = e^{-\int a(t) dt} \left(C + \int e^{\int a(t) dt} b(t) dt \right)$$

$$\sigma_{ij} = \frac{\frac{1}{x_i f'_i} + \frac{1}{x_j f'_j}}{\frac{f''_{ii}}{(f'_i)^2} + \frac{2f''_{ij}}{f'_i f'_j} + \frac{f''_{jj}}{(f'_j)^2}}, \quad i \neq j$$

$$(t+1) = Ax(t)$$

$$+ 2 \sum_{i>j} \sum_{j=1}^{n-1} \text{cov}(X_i, X_j)$$

$$y = \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{pmatrix}, \quad \beta = \begin{pmatrix} \beta_0 \\ \beta_1 \\ \vdots \\ \beta_m \end{pmatrix}$$

$$\frac{dx}{dt} = b(y-a)(x-b) \Leftrightarrow x = a + \frac{1}{1 - Ce^{b(b-a)t}}$$

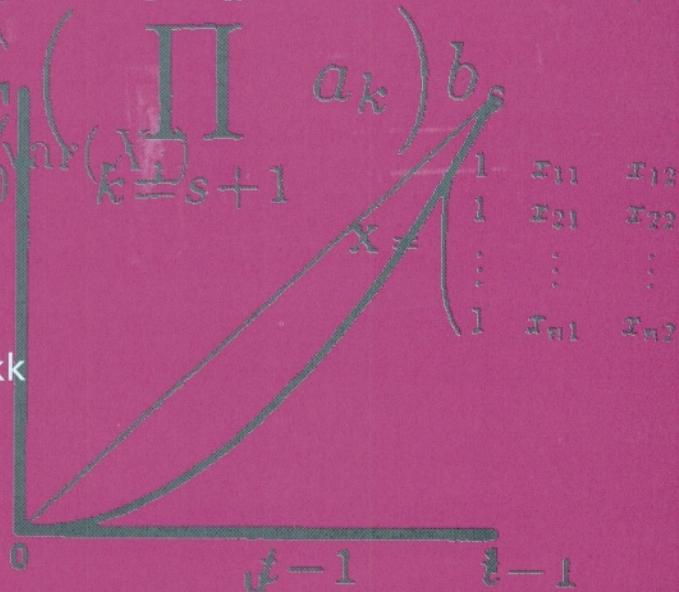
$$\text{var}\left(\sum_{i=1}^n a_i X_i\right) = \sum_{i=1}^n a_i^2 \text{var}(X_i) + \sum_{i \neq j} 2a_i a_j \text{cov}(X_i, X_j)$$

$$x_0 + \sum_{i=1}^n \left(\prod_{k=s+1}^{t-1} a_k \right) b_s$$

$$X = \begin{pmatrix} 1 & x_{11} & x_{12} \\ 1 & x_{21} & x_{22} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ 1 & x_{n1} & x_{n2} \end{pmatrix}$$

Temaer i dette nummer:

- Levekår i by og land
- Livsstil: Alkohol og tobakk
- Pensjoner
- Skilsmisse og barn

Historisk statistikk

1994

Publikasjonen gir en samlet presentasjon av statistikk som belyser de langsiktige utviklingstrekkene i det norske smfunn. Den gir sammenliknbare tall for store deler av dette og delvis også for forrige århundre.

Historisk statistikk 1994 inneholder statistikk fra 24 samfunnsområder. Hvert kapittel inneholder en innledning - som gir en oversikt over statistikkgrunnet og en omtale av hovedtrekkene i utviklingen - samt en fylldig tabelldel.

Publikasjonen vil være til stor nytte for elever, studenter og for dem som underviser i økonomi og samfunnsfag. Også andre brukere av statistikk og alle historisk interesse får her en viktig kilde til innsikt i hvordan samfunnet har utviklet seg.

Innhold:

1. Innledning	14. Jordbruk, skogbruk og jakt
2. Naturressurser og naturmiljø	15. Fiske og fangst
3. Befolkning	16. Oljeutvinning, bergverksdrift, industri og kraftforsyning
4. Helseforhold og helsetjenester	17. Bygge- og anleggsvirksomhet
5. Utdanning og forskning	18. Utenrikshandel
6. Kultur og tidsbruk	19. Varehandel
7. Sosiale forhold	20. Samferdsel og reiseliv
8. Rettsforhold	21. Forretningsmessig tjenesteyting
9. Arbeidskraft	22. Nasjonalregnskap
10. Lønnsforhold	23. Offentlig forvaltning
11. Personlig inntekt og formue	24. Finansinstitusjoner, penger og kreditt
12. Personlig forbruk	25. Administrative inndelinger og valg
13. Boliger og boforhold	

Alle kapitlene har sammendrag på engelsk og figurer og tabeller har engelsk tekst.

Historisk statistikk 1994 publiseres i serien Norges offisielle statistikk (NOS C188).

688 sider. Innb. kr 245,00 + porto
ISBN 82-537-3965-6

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 86 49 64
Telefaks: 22 86 49 76

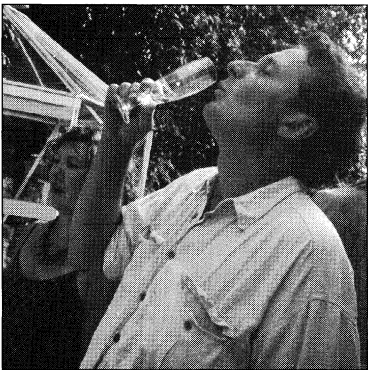
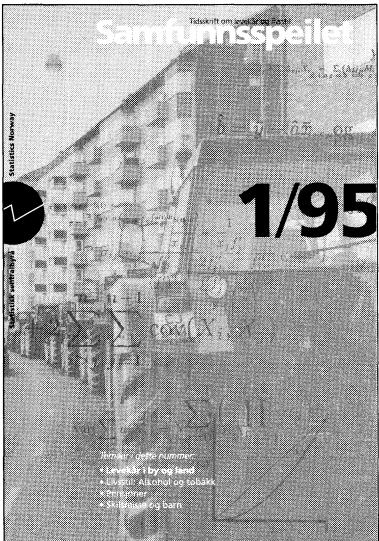
eller:

Akademika - avdeling for offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

Innhold	
Levekår i by og land <i>Anders Barstad</i>	2
Høyest inntektsnivå i byene - størst likhet på landet <i>Arne S. Andersen</i>	11
Sunne og usunne levevaner <i>Hilde Rudlang</i>	15
Pensjoner utenfor folketrygden stadig viktigere <i>Terje Erstad</i>	21
Når foreldre skilles eller dør <i>Sissel Vestli</i>	25

Samfunnsspeilet

Nr. 1/1995 - 9. årgang

Redaksjon: Gunvor Iversen (ansv. red.), Kirsti Huserbråten (red.), Tor Petter Bø, Dag Juvkam, Hege Kitterød, Odd Frank Vaage.

Redigering: Liv Hansen, Åshild Lønhøiden, Solfrid Michaelsen, Anne Skarateppen.

Design omslag/maler: Enzo Finger Design.

Trykk: Lobo Grafisk. **Priser:** Pr. år kr 165,-. Enkeltnr. kr 45,-.

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4139-1.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslagsfoto: Siri J. Rasmussen/Nationen.

Øvrige foto: S. 16: Cina Gotby/Samfoto. S. 25: Nina Korhonen/Samfoto.

Levekår i by og land

Enkelte sider ved levekårene er bedre på landsbygda enn i byene. Spesielt gjelder dette miljøforhold, bostandard og kriminalitet. På den annen side er tilbudet av kulturaktiviteter og mange andre tjenester bedre i byene, og arbeidsmarkedet er mer allsidig. De største levekårsforskjellene i Norge finner en imidlertid i Oslo. Opphopingen av levekårsproblemer er høyere i de indre, østlige bydelene av Oslo enn noe annet sted i landet

Anders Barstad

Denne artikkelen¹ retter fokus mot ulike sider ved hvordan levekårene varierer mellom by og land, og mellom bydeler i Oslo og andre storbyer. Det er innenfor vår hovedstad en finner den største konsentrasjonen av mennesker med ulike levekårsproblemer. De geografiske levekårsforskjellene finner en vel så mye mellom ulike boligområder innenfor de største byene, som mellom by og land.

LEVEKÅRSFORSKJELLER MELLOM BY OG LAND

Moderne kommunikasjons- og næringsutvikling har ført til at skillet mellom by og land er blitt mindre entydig enn tidligere (Byfuglien 1993). Det gir likevel fortsatt mening å snakke om forskjeller mellom by og land: "I byene lever mange, forskjellige mennesker tett sammen, og nettopp dette skaper sosiale forhold som ikke er å finne blant færre mennesker og i spredte bosettinger. Særegne urbane fenomener oppstår i den massive fortetning av mennesker og menneskeskapt materiell vi i dagligspråket kaller for byen" (Haveraaen 1993: 165). Dette sitatet gjenspeiler en vanlig oppfatning, nemlig at skillet mellom det urbane og ikke-urbane må knyttes til bosettingens *størrelse* og *tetthet*. Sitatet gir også uttrykk for at disse egenskapene ved romlige arenaer innebærer særegne vilkår og rammer for menneskelige handlinger. I Statistisk sentralbyrå defineres tettsteder som et tettbygd område med minst 200 bosatte der avstanden mellom husene, som regel, ikke overstiger 50 meter (Statistisk sentralbyrå 1994). Alt areal utenfor tettstedene regnes som spredtbygd.

Hvilke variasjoner kan så påvises i levekårene mellom spredtbygde strøk og større tettsteder? Kilden som brukes er i dette tilfelle Statistisk sentralbyrås intervjuundersøkelse om den voksne befolkningens levekår i 1991 (Statistisk sentralbyrå 1992).

Byene: Bedre tilbud av tjenester og arbeid

I de største tettstedene, tettsteder med minst 100 000 innbyggere, har de bosatte landets best utbygde service- og kulturtilbud, og det høyeste lønns- og utdanningsnivået. For eksempel hadde bare 4 prosent av befolkningen i de største tettstedene minst 2 kilometer til nærmeste dagligvarebutikk i 1991, sammenlignet med 58 prosent av de som bodde i spredtbygde strøk. Forskjeller i næringsstrukturen innebærer at arbeidsmiljøet er bedre i de større tettstedene. Blant annet er snaut to av ti yrkesaktive i de største tettstedene utsatt for et risikofylt arbeidsmiljø, sammenlignet med fire av ti i spredtbygde strøk. Tilbudet av jobber på arbeidsmarkedet er mer variert, andelen langtidsledige var litt lavere i de største tettstedene enn i spredtbygde strøk i 1990.

..men dårligere miljø, lavere bostandard og flere økonomiske problemer

På den annen side har bosatte i spredtbygde strøk bedre fysisk miljø, langt bedre nabokontakt, større og mer romslige boliger og færre økonomiske problemer. For eksempel oppgav i 1991 to av ti bosatte i de største tettstedene at økonomien mesteparten av året var slik at de ikke ville klare en uforutsett regning på 2 000 kroner, dobbelt så mange som i spredtbygde strøk. Det er også store forskjeller i andelene som har vært utsatt for tyveri og vold, og ikke minst i andelene som er redd for å bli utsatt for vold. I 1991 var 17 prosent av bosatte i de største tettstedene urolige for å bli utsatt for vold eller trusler når de gikk ute alene på hjemstedet, sammenlignet med bare 5 prosent i spredtbygde strøk.

Levekårsforskjellene mellom by og land synes i noen grad å være preget av såkalte kompensatoriske mønstre.

Kompensasjon innebærer at dårlige kår på ett område går sammen med gode kår på et annet område. Det er også tidligere påpekt at levekårsforskjellene mellom by og land i noen grad er preget av et slikt kompensasjonsmønster (NOU 1976: 28). Bosatte i spredtbygde strøk har et dårligere tilbud av ulike former for private tjenester og et mindre allsidig næringsgrunnlag. På den annen side har de bedre bomiljø og bostandard, og mindre kriminalitet.

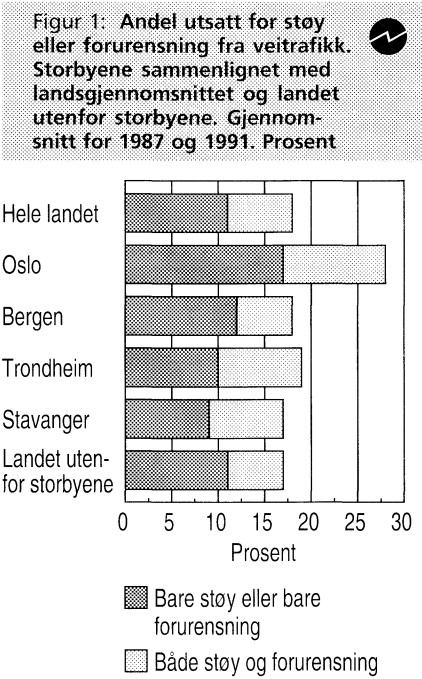
Rike muligheter, harde vilkår

Levekårene i storbyene har i den senere tid vært gjenstand for økende interesse. Den svenske "storstadsutredningen" oppsummerte storbylivets særpreg i sentensen "rike muligheter, harde vilkår". De harde vilkårene var ifølge den svenske utredningen knyttet til forhold som høyere boutgifter, mindre nabokontakter, høyere kriminalitet og lengre reisetid til arbeidet. De rike mulighetene var knyttet til jobbtilbud, utdannings- og underholdningstilbud (SOU 1990:36). Gjennomgangen ovenfor indikerer at mange av de samme forholdene også gjelder i Norge (se også St. meld. nr. 14, 1994-95).

Storbyproblem eller Oslo-problem?

Analyser av levekårsundersøkelsene og annen statistikk tyder på at Oslo skiller seg markert fra de andre storbyene. På vesentlige områder er "storbyproblemene" først og fremst et Osloproblem (begrepet "storbyer" omfatter i det følgende alle bosatte i kommunene Oslo, Bergen, Trondheim og Stavanger, uavhengig av om de bor i spredtbygde eller tettbygde strøk). Miljøproblemene er et eksempel på dette. Andelen av befolkningen som er utsatt for minst to støyproblemer på bostedet, var om lag tre ganger så høy i Oslo som i landet forøvrig i 1991. De andre storbyene skiller seg langt mindre fra landsgjen-

nomsnittet. Gjennomsnittstallene for Levekårsundersøkelsene 1987 og 1991 viser at Oslos innbyggere er mest utsatt for problemer knyttet til veitrafikk, mens det er forholdsvis små forskjeller mellom de øvrige storbyene (figur 1).

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Kriminalitet og utrygghet er også mest typisk for Oslo. Tallet på anmeldte tilfeller av lovbrudd pr. innbygger er om lag dobbelt så høyt i hovedstaden som i landet som helhet, og klart høyere enn i de andre storbyene. Tallene for anmeldte voldstilfeller viser at Oslo og Bergen skiller seg mest fra landsgjennomsnittet, mens Stavanger ligger under gjennomsnittet (Sosial- og helsedepartementet 1993).

Utjevning i bostandard og kulturaktivitet

I hovedsak synes det ikke å ha skjedd store endringer i forskjellene mellom by og land det siste tiåret. På noen

områder har det skjedd en utjevning: Forskjellene i bostandard har blitt mindre, ved at bosatte i de største tettstedene har nærmet seg standarden blant bosatte i spredtbygde strøk. I spredtbygde strøk var det små endringer fra 1983 til 1991, både når det gjelder andelen som bor trangt, og andelen som eier egen bolig. I de største tettstedene ble derimot andelen som bodde trangt, nesten halvert i samme tidsrom, og andelen som eier egen bolig økte fra 67 til 78 prosent (Statistisk sentralbyrå 1985 og 1992). Denne sammenligningen over tid er litt usikker fordi utvalget til Levekårsundersøkelsen 1983 omfattet befolkningen 16-79 år, mens utvalget til Levekårsundersøkelsen 1991 omfattet alle over 15 år. Det var også en svak tendens til utjevning i bruken av kulturtilbud i perioden, ved at bosatte i spredtbygde strøk økte sin bruk av kulturtilbud som teater og opera, konserter m.m., mens bruken i de største tettstedene var omtrent uendret (NOU 1993: 17).

Større forskjeller i avstand til dagligvarebutikk

Den mest markerte utviklingen i negativ retning for bosatte i spredtbygde strøk, er den økte avstanden til nærmeste dagligvarebutikk. Andelen med minst to kilometer til nærmeste butikk økte fra 48 til 58 prosent i perioden 1983 til 1991, en større økning målt i prosentpoeng enn i de største tettstedene.

Oslo: Sterk økning i arbeidsledighet og økonomiske problemer

Forverringen av arbeidsmarkedsforholdene har vært sterkere i storbyene enn ellers i landet, særlig dramatisk har forverringen vært i Oslo. I prosent av arbeidsstyrken økte arbeidsledigheten i Oslo fra snaut 1 prosent i 1988 til snaut 6 prosent i 1992. Andelen av de bosatte i Oslo som oppgav at de tilhørte husholdninger med

økonomiske problemer, ble om lag fordoblet fra 1986 til 1990, og nettoinntekten pr. innbygger økte langt mindre enn ellers i landet (Barstad 1993). Ved siden av den økte ledigheten, kan en forklaring på denne utviklingen også være en relativt sterk økning i boutgiftene.

ULIKHETER MELLOM KOMMUNER OG BYDELER

Utvalgsundersøkelser som levekårsundersøkelsene gir begrensede muligheter til å analysere den regionale fordelingen av levekårene, fordi antallet intervjuede er såpass lavt at en ikke kan bryte materialet ned på mindre regionale enheter. For å kunne gå ned på kommune- og bydelsnivå, er det nødvendig å benytte seg av andre kilder. Med data hentet fra Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene (Sosial- og helsedepartementet 1994, som i det vesentlige bygger på kommune- og bydelsdata fra Statistisk sentralbyrå), Statistisk sentralbyrås Folke- og bolig telling 1990 og befolkningsstatistikk, er det utviklet en indeks for levekårsproblemer, basert på åtte indikatorer (se ramme). Indeksen tar sikte på å måle forekomsten av sentrale levekårsproblemer knyttet til helse, arbeidsmarked, økonomi, bolig og kriminalitet. Indeksen er begrenset til indikatorer hvor det har vært mulig å få tall for bydelene i alle storbyene. Vi har videre valgt å begrense oss til områder som mest mulig direkte angår levekårssituasjonen. Utdanning inngår derfor ikke i indeksen.

For hver indikator i indeksen er kommunene, samt de 50 bydelene i de fire største byene, inndelt i desiler. Dette innebærer at en lager en tidelt rangering for hver indikator, hvor tiendedelen med lavest verdi får verdien 1, tiendedelen med nest lavest verdi får verdien 2 osv. Til slutt summeres rangeringene for de 8 variable-

Indeks for levekårsproblemer

Indeksen bygger på 8 variable:

- 1) Uførepensjonister 16-49 år pr. 1 000 innbyggere 16-49 år, pr. 31.12. 1993.
- 2) Løpende attføringstilfeller pr. 1 000 innbyggere 16-66 år, pr. 31.12. 1993.
- 3) Antall døde pr. 100 000 innbyggere i aldersgruppen 20-64 år i perioden 1986-1992 (for bydeler perioden 1987-1992). Kønns- og aldersstandardiserte tall.
- 4) Sosialhjelpstilfeller pr. 100 innbyggere 16 år og over. Registrerte tilfeller i 1992.
- 5) Registrert arbeidsløse i prosent av arbeidsstyrken 16-74 år i 1993. For bydeler er tallene beregnet ved å dividere ledighetstallene for 2. kvartal 1993 med et beregnet nivå for arbeidsstyrken i 1993. For kommunene er tallene beregnet som gjennomsnittlig ledighet i 1993 dividert med gjennomsnittlig arbeidsstyrke i 1992.
- 6) Gjennomsnittlig antall siktelsel for narkotikaforbrytelser og overtredelser av alkoholoven 1992-1993 pr. 10 000 innbyggere 16-66 år. Siktelsene er fordelt etter de siktedes bostedskommune/bydel.
- 7) Andel privathusholdninger som mangler bad, wc eller begge deler i boligen, pr. 1.11. 1990.
- 8) Andel privathusholdninger som bor trangt, pr. 1.11. 1990 (definert som husholdninger med en person i ettromsbolig eller med flere bosatte enn antall beboelsesrom).

ne og divideres med 8. Indeksen for levekårsproblemer kan dermed teoretisk variere mellom 1 og 10, hvor verdien 1 tilsier at kommunen eller bydelen tilhører de 10 prosent best stilte på alle 8 indikatorer, mens verdien 10 innebærer at kommunen eller bydelen tilhører de 10 prosent dårligst stilte på alle indikatorer. I presentasjonen av resultatene er kommunene som har færre enn 20 dødsfall i perioden 1986-1992 utelatt. Dette skyldes at med færre enn 20 dødsfall blir tallene for dødelighet svært usikre. Utelatelsen innebærer at noen kommuner med et lite innbyggertall ikke er med i analysen.

Valget av analyseenhet er helt avgjørende i studiet av geografiske ulikheter. I dette tilfellet har vi holdt oss til administrative enheter: Kommuner og bydeler. Årsaken til dette er først og fremst at en rekke levekårsre-

vante data bare er tilgjengelig for disse administrative enhetene. Valget er imidlertid ikke uproblematisk, siden både kommuner og bydeler er nokså store og uensartede størrelser. En bør derfor være oppmerksom på at valget av bydel og kommune som analyseenhet, kan skjule store geografiske ulikheter som ville kommet fram ved bruk av mindre analyseenheter. Dette har også betydning for tolkningen av levekårsforskjellene mellom bydelene i de fire storbyene. For eksempel innebærer Trondheims relativt få og store bydeler at det vil være vanskeligere å få øye på de geografiske levekårsforskjellene i Trondheim enn i de andre storbyene.

Flest levekårsproblemer i Oslo indre øst

Mens ingen kommuner har høyere poengsum enn 9 på indeksen, er det tre bydeler i Oslo som har høyere

poengsum enn 9, og dermed ligger tett oppunder det maksimalt dårlige: Sagene-Torshov (9,75), Gamle Oslo (9,25) og Grünerløkka-Sofienberg (9,25). Så langt opplysningene som inngår i indeksen rekker, er konklusjonen entydig: Det er en sterkere opphoping av levekårsproblemer i Oslos indre by øst enn i noen annen kommune eller bydel. Denne konklusjonen understrekes ytterligere av det høye befolkningstallet i disse bydelene. Kommunene som har høy verdi på indeksen, er i betydelig grad mindre kommuner i de nord-norske fylkene. Vel 70 000 mennesker er bostatt i Oslos indre by øst.

En finner også forholdsvis høye verdier i sentrumsområdene av de andre storbyene. Bydelene Storhaug i Stavanger, Sentrum og Sandviken i Bergen, og Sentrum i Trondheim, har poengsummer som varierer mellom 8,25 og 8,38. Disse bydelene tilhører dermed de 5 prosent dårligst stilte i landsmålestokk.

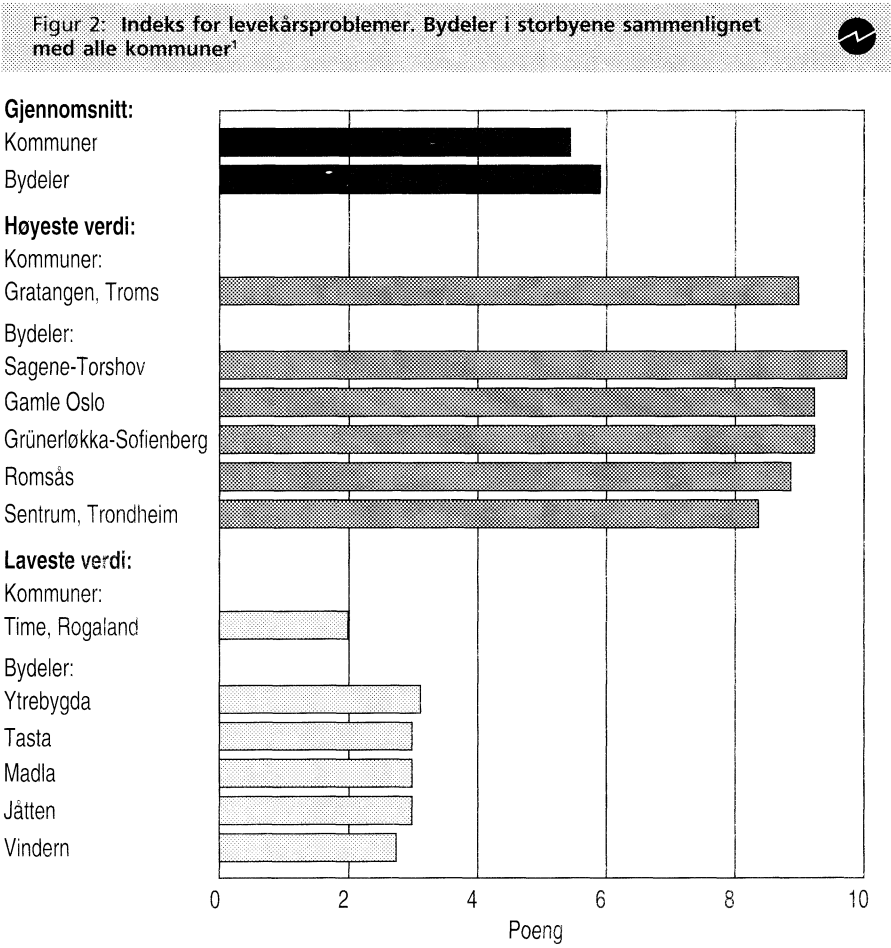
Mens bydelene i den østlige delen av Oslo dominerer blant bydelene med dårligst levekår, er bildet mer sammensatt i den andre enden av fordelingen. Blant de fem bydelene med lavest verdi finner vi tre bydeler i Stavanger (Tasta, Madla og Jåtten), Ytrebygda i Bergen og Vindern i Oslo. Med unntak av Ytrebygda, har disse bydelene en poengsum på 3 eller lavere, og er blant de 5 prosent best stilte kommunene/bydelene. Blant kommunene med færrest levekårsproblemer finner en mange kommuner i Sogn og Fjordane og Rogaland.

I Oslo har alle bydelene i ytre vest (Vindern, Røa, Ullern), samt Grefsen-Kjelsås og Sogn i nord og Nordstrand i sør, klart færre levekårsproblemer enn det som er vanlig i landsmålestokk. Skillet øst/vest er likevel ikke helt gjennomført. To av bydelene i indre vest (Uranienborg-Majorstuen

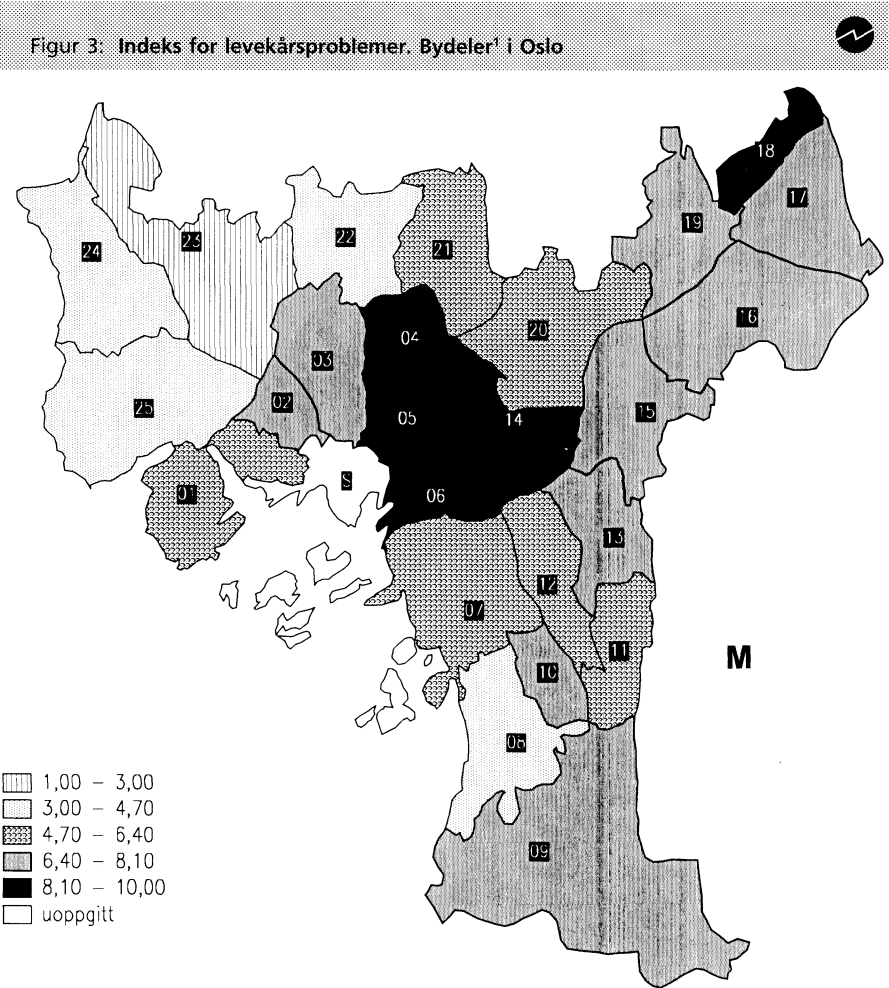
og St. Hanshaugen-Ullevål) har verdier som er betydelig høyere enn landsgjennomsnittet, og dårligere enn i flere av de eldre drabantbyene i øst (Manglerud, Bjerke, Bøler). I tillegg til øst/vestdimensjonen synes det også å være en sentrum/periferidimensjon i levekårenes fordeling, i Oslo som i de andre storbyene.

Det finnes andre undersøkelser av levekårene i Oslo som kan komplettere dette bildet. MMI gjennomførte i januar 1993 en intervjuundersøkelse om levekårene i Oslo, på oppdrag fra forskningsstiftelsen FAFO (Hagen

m.fi. 1994). Undersøkelsen bekrefter det bildet av levekårsfordelingen i Oslo som er gitt her. De typiske levekårsproblemene i indre øst var frykt for vold, dårlig bolig (trangboddhet), dårlig miljø (minst to problemer knyttet til støy eller forurensning) og lav inntekt. Andelen med problemer på disse områdene var betydelig høyere i indre øst enn gjennomsnittet for Oslo. Andelen som var redd for vold var spesielt høy i indre øst. En fjerdedel av innbyggerne i indre øst uttrykte at de var redde for vold, mens andelen var under 4 prosent i ytre vest.

¹ Unntatt kommuner med færre enn 20 dødsfall i perioden 1986-1992

¹ 01 Bygdøy-Frogner, 02 Uranienborg-Majorstuen, 03 St. Hanshaugen-Ullevål, 04 Sagene-Torshov, 05 Grünerløkka-Sofienberg, 06 Gamle Oslo, 07 Ekeberg-Bekkelaget, 08 Nordstrand, 09 Søndre Nordstrand, 10 Lambertseter, 11 Bøler, 12 Manglerud, 13 Østensjø, 14 Hellsøy-Sinsen, 15 Hellerud, 16 Furuset, 17 Stovner, 18 Romsås, 19 Grorud, 20 Bjørke, 21 Grefsen-Kjelsås, 22 Sogn, 23 Vindern, 24 Røa, S Sentrum, M Marka

**Ulikheten i storbyene:
Opphoping av dårlige levekår**
I motsetning til forskjellene mellom by og land, som i noen grad var preget av et kompensasjonsmønster i fordelingen av gode og dårlige kår, synes fordelingen innad i storbyene mer å være preget av et hopingsmønster. På så godt som alle områder er andelen som opplever levekårsproblemer, klart stør-

re i de indre østlige bydelene i Oslo enn i de ytre vestlige bydelene. Det er likevel sannsynlig at det finnes former for kompensasjon som ikke fanges opp av våre mål. Miljøet i de indre østlige bydelene kan også ha gode sider som en ikke finner andre steder i byen. I en lokal miljøundersøkelse på Grünerløkka i Oslo, ble beboerne bedt om å nevne ulike kvaliteter ved bomiljøet. Den kvaliteten som oftest

ble nevnt, var at bomiljøet hadde en sentral beliggenhet, hele 2 av 3 nevnte dette som en kvalitet ved bomiljøet. Det var også relativt mange som nevnte butikker, friluftsområder og sosiale forhold som kvaliteter ved bomiljøet. I en tilsvarende undersøkelse på Vålerenga nevnte nesten 90 prosent den sentrale beliggenheten, mange nevnte også kommunikasjoner og lokalmiljø som positive sider (Kolbenstvedt og Klæbo 1993). Vi har tidligere pekt på at en av de positive sidene ved levekårene i storby er det gode tilbudet av ulike tjenester. Blant annet har bosatte i sentrumsområdene kort avstand til landets største konsentrasjon av kultur- og underholdningstilbud. Butikkutvalget er bedre enn noe annet sted i landet.

For en del mennesker kan de positive sidene ved levekårene i de indre sentrumsbydelene oppveie en del av de negative sidene. Spesielt for unge mennesker i en etableringsfase vil dårlige boforhold og mye trafikk bety relativt lite i en overgangsfase, sammenlignet med de goder som ligger i en sentral beliggenhet og en relativt rimelig leilighet. For andre grupper kan det forholde seg annerledes. Visse levekårsproblemer, som helseproblemer og arbeidsledighet, er også så alvorlige at de er vanskelige å kompensere for ved goder på andre områder i livet.

**NÆRMERE OM SOSIALHJELP,
ARBEIDSLEDIGHET OG DØDELIGHET**

Det følgende handler spesielt om tre indikatorer på levekårsproblemer: Mottak av sosialhjelp, arbeidsledighet og dødelighet.

Sosialhjelp: Store forskjeller
Knappt noen indikatorer viser så store forskjeller mellom Oslo indre øst og resten av landet som andelen av befolkningen som mottar sosialhjelp. Bydelene i Oslo indre øst og Romsås

hadde i 1992 landets klart høyeste antall sosialhjelpstilfeller pr. 100 innbyggere 16 år og over. Mens det høyeste antallet blant kommunene var 11,7, varierte antallet i Oslo indre øst fra 12,5 på Sagene-Torshov til 17 i Gamle Oslo. Antallet sosialhjelpstilfeller i forhold til befolkningstallet i Gamle Oslo var hele ti ganger høyere enn i bydelen Vindern. Også i de andre storbyene finner en betydelige forskjeller mellom bydelene i antallet sosialhjelpstilfeller, men klart mindre enn i Oslo.

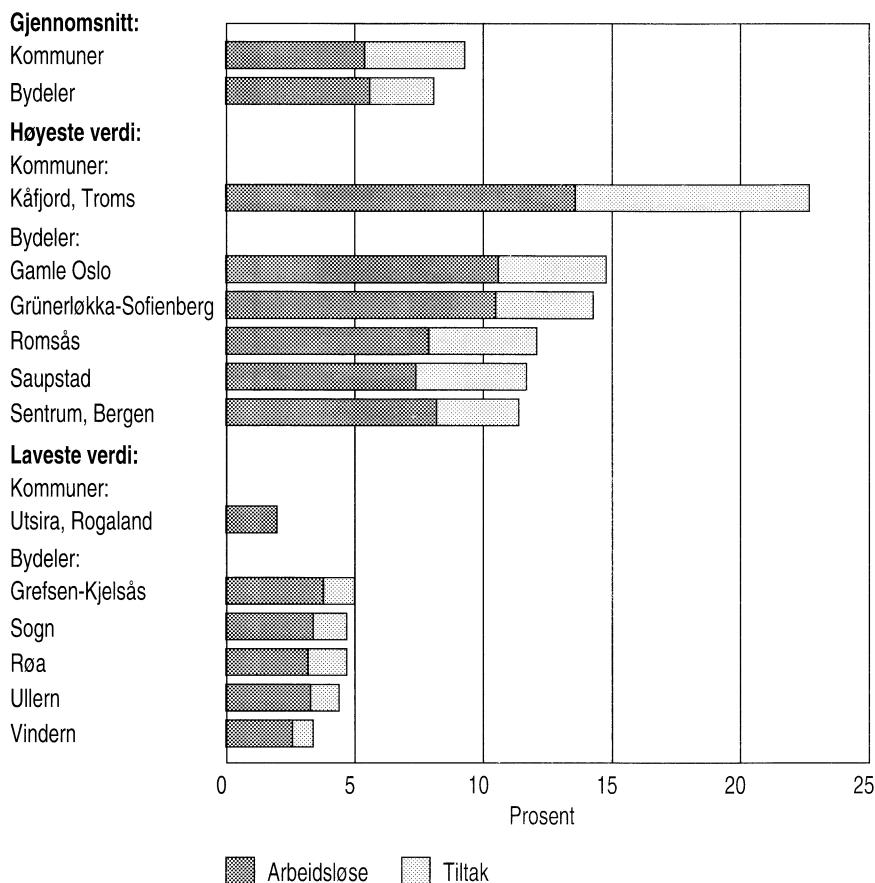
Over 10 prosent arbeidsledighet i Oslo indre øst

Målt i prosent av arbeidsstyrken, er ledigheten i storbyene høyest i bydelene Grünerløkka-Sofienberg og Gamle Oslo. I 2. kvartal 1993 var arbeidsledigheten om lag 10,5 prosent i disse bydelene (figur 4). Dette er en svært høy ledighet i landsmålestokk, bare en håndfull kommuner hadde mer enn 10 prosent ledige i gjennomsnitt for 1993 (på grunn av forskjellige beregningsmetoder, er denne sammenligningen mellom by-

delers og kommuner noe usikker. Se ramme). Ledigheten er også betydelig over landsgjennomsnittet i bydelers som Sentrum og Sandviken i Bergen, Saupstad og Sentrum i Trondheim, og Romsås og Sagene-Torshov i Oslo. Den laveste ledigheten i storbyene finner en i Oslos ytre, vestlige bydelers.

Andelen av arbeidsstyrken som er sys-selsatt i ulike former for arbeidsmarkedstiltak (inklusive arbeidsformidlingens attføringstiltak), er også en indikator på hvor mange som har problemer på arbeidsmarkedet. Hvis en slår sammen andelen som er helt uten arbeid og andelen som deltar i arbeidsmarkedstiltak, er nærmere 15 prosent av arbeidsstyrken i Grünerløkka/Sofienberg og Gamle Oslo uten ordinært arbeid. Bydelene har likevel gjennomgående færre som deltar i arbeidsmarkedstiltak enn ledighetsprosenten skulle tilsi. Mens bydelene i storbyene har en vel så høy ledighetsprosent som gjennomsnittet for kommunene, er tiltaksandelen klart høyere i kommunene enn i storbyenes bydelers (3,9 versus 2,5 prosent).

Figur 4: Registrert arbeidsløse og deltakere på arbeidsmarkedstiltak i prosent av arbeidsstyrken 16-74 år. Bydelers i storbyene sammenlignet med alle kommuner. 1993

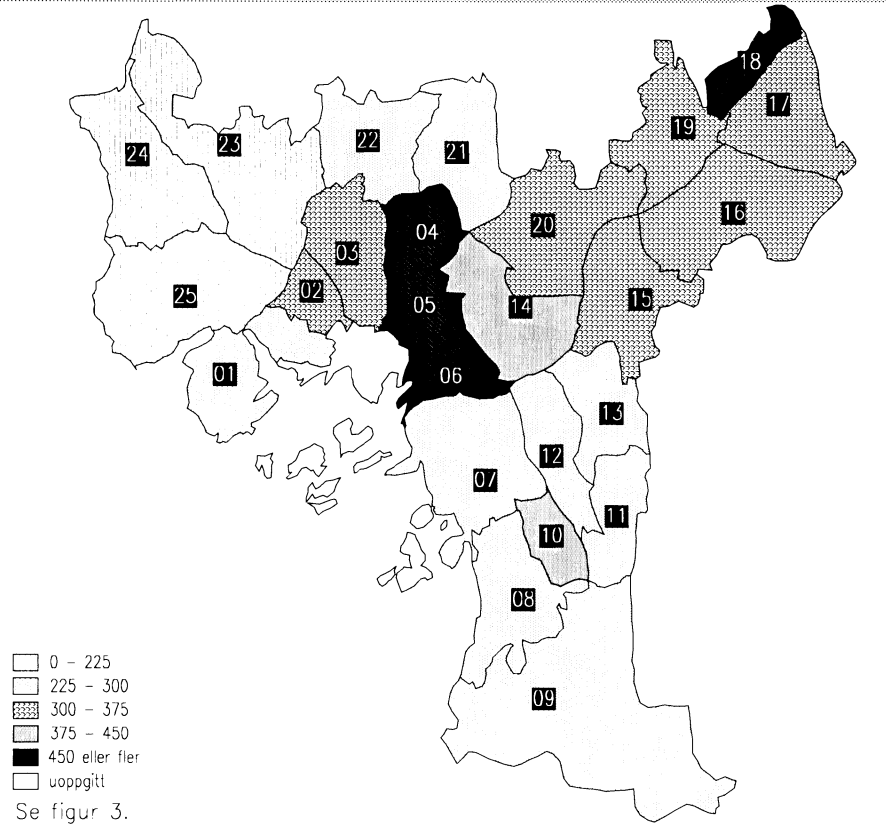

Kilde: Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene

Dødeligheten i Oslo indre øst nær dobbelt så høy som landsgjennomsnittet

Analysen av dødeligheten for aldersgruppen 20-64 år i perioden 1987-1992 (på kommunenivå 1986-1992), viser betydelige forskjeller i risikoen for en tidlig død mellom bosatte i ulike bydelers (figur 5). Risikoen er klart høyest i de indre østlige delene av Oslo: I bydelene Sagene-Torshov og Grünerløkka-Sofienberg var risikoen for en tidlig død i denne perioden om lag 90 prosent høyere enn gjennomsnittet for landet. Dette er en svært høy dødelighet i landsmålestokk, høyere enn i noen annen kommune. Også andre østlige bydelers i Oslo har en høy dødelighet sammenlignet med landsgjennomsnittet. Både på Lambertseter, Helsefyr-Sinsen og Romsås

Figur 5: Dødelighet pr. 100 000 innb. 20-64 år 1987-1992. Alders- og kjønnsstandardiserte tall. Bydeler¹ i Oslo

er dødeligheten mer enn 30 prosent over landsgjennomsnittet.

4 av de 5 bydelene med lavest dødelighet er Bergensbydeler, i tillegg har også bosatte på Vindern en lav dødelighet. Basert på dødelighetsmønsteret for perioden 1987-1992, er risikoen for en tidlig død om lag tre ganger så høy i Oslo indre øst som i Bergens ytre bydeler.

Dødelighetsforskjellene er størst i Oslo. Dødeligheten i de tre indre østlige bydelene er om lag 2,5 ganger så høy som i de tre bydelene i ytre vest (Vindern, Røa, Ullern). Forskjellene i Bergen er også påfallende. Risikoen for en tidlig død i to av bydelene i indre by, Sentrum og Sandviken, er nesten dobbelt så høy som risikoen for bosatte i Arna og Ytrebygda. Dødelighetsforskjellene mellom bydelene i Stavanger og Trondheim er betydelig mindre enn i de to største byene.

ÅRSAKER TIL ULIKHET

By og land: Tetthet og størrelse
Det virker rimelig å knytte noen av forskjellene mellom by og land til det særpregede ved spredtbygde strøk og større tettsteder som sosiale arenaer. En stor befolkning konsentrert på et forholdsvis lite område øker sjansen for at det vil oppstå problemer knyttet til støy og forurensning. En stor og konsentrert befolkning fører også til at den enkelte blir mindre "synlig", de sosiale nettverkene blir mindre tette (alle kjenner ikke lenger alle) og den sosiale kontrollen blir (på godt og vondt) mindre. Det er vanlig å knytte den relativt høye kriminalitetsraten i byene til en slik svekket sosial kontroll.

Det er et paradoks at selv om lønnsnivå og utdanningsnivå er klart høyere i storbyene enn i spredtbygde strøk, er det vanligere i storbyene å oppleve

Beregning av dødelighetsrater

Ved beregning av de aldersstandardiserte ratene for dødelighet har en brukt middelfolkemengden for hele landet i perioden 1986-1992 som standardbefolkning. Standardiseringen er foretatt i femårsgrupper for hvert kjønn. Standardiseringen innebærer at en beregner hvor stor dødeligheten i hele landet ville blitt i perioden, gitt de kjønns- og aldersspesifikke dødelighetsratene som gjelder i hver kommune eller bydel.

Det er en viss usikkerhet knyttet til dødelighetsberegningene som er gjort. Dels har denne usikkerheten samband med at en del dødsfall ikke har latt seg plassere på noen bydel. I Oslo var denne andelen snaut 11 prosent av dødsfallene i perioden 1987-1992. Et annet usikkerhetsmoment gjelder sammenligningen mellom kommuner og bydeler. Dødeligheten på kommune- og landsnivå gjelder for perioden 1986-1992, mens dødeligheten på bydelsnivå gjelder perioden 1987-1992. Det er liten grunn til å tro at denne forskjellen spiller noen stor rolle i sammenligningene. På landsplan var dødeligheten i 1987 noe lavere enn i 1986. En bruker altså en sammenligningsperiode for bydelene som har et svakt gunstigere dødelighetsmønster enn perioden som brukes for kommunene. Dette skulle innebære at overdødeligheten i indre øst av Oslo og i de andre byenes sentrumsområder snarere ville vært større enn mindre om en hadde brukt nøyaktig samme sammenligningsperiode.

økonomiske problemer og å motta sosialhjelp. Terskelen for å oppsøke sosialkontoret kan være lavere i storbyene. En av forklaringene på de hyppigere økonomiske problemene kan knyttes til den demografiske sammensetningen av befolkningen. Det er mer vanlig å ha økonomiske problemer blant enslige enn blant de som bor i en parhusholdning. Relativt mange i storbyene er enslige og bor i enpersonhusholdninger. Framfor alt gjelder dette Oslo, hvor 28 prosent av befolkningen bodde alene i 1990 (Barstad 1993). Bakgrunnen for dette er både tilstrømningen av unge enslige som søker utdanning og den relativt høye skilsmisseraten i storbyene. Ved siden av et høyt antall enslige og aleneboende, er det også mye som tyder på at det er mer kostnadskrevende å bo i de større tettstedene enn i spredtbygde strøk. På grunn av den sterke konkurransen på boligmarkedet er boutgiftene høyere. Også utgiftene til barnehageplass er høyest i de store byene (Ukens statistikk nr. 19/93). Siden de faste utgiftene er høyere enn andre steder i landet, kan det føre til ekstra store problemer for de som mister arbeidsinntekten. Langtidsledige i Oslo og Akershus har spesielt store økonomiske vansker (Halvorsen 1994).

Oslo indre øst: Flyttemønstre, segregasjon og ulikhet

En åpenbar årsak til opphopingen av mennesker med dårlige levekår i de indre østlige delene av Oslo, må søkes i hvem som flytter ut av og inn til disse bydelene. Disse flyttemønstrene må igjen ses i forhold til bomiljøet og den spesielle boligmassen som denne delen av byen er preget av. Andelen utleieboliger er meget høy i Oslo indre øst (om lag 1/3). 60-80 prosent av boligene er små (ett- eller toromsleiligheter). En relativt høy andel av boligmassen er også kommunale boliger. Mer enn

sju av ti kommunale boliger i Oslo er plassert i indre øst (St. meld. nr. 14, 1994-95).

Disse trekkene ved boligmassen bidrar til en stor flytteaktivitet. I 1991 var det bare om lag fire av ti bosatte i indre øst som kunne betraktes som "stabile", dvs. at de ikke hadde flytteønsker og hadde bodd i bydelen i mer enn fem år (Hagen m.fl. 1994). Hovedmotivet for de som flytter ut av indre øst er ønsket om en større bolig. De mange små boligene bidrar til at det blir vanskelig å holde på de som er i etableringsfasen, og at den sosiale sammensetningen i bydelen blir skjev. Boligstrukturen vil også trekke til seg grupper som er på jakt etter en billig overgangsbolig, grupper som unge enslige som er under utdanning, skilte, separerte og arbeidsledige.

Analysen av flyttemønstrene i Oslo tyder på at indre øst gjennom flyttestrømmens sosiale sammensetning får et "...netto tilskudd av skilte og personer med lav inntekt og utdanning" (Hagen m.fl. 1994). Disse bydelene har også en høy innflytting av unge mennesker og innvandrere fra ikke-vestlige land, mens mange i etableringsfasen flytter ut.

De dårlige miljøforholdene i sentrumsbydelene, med mye støy og forurensning fra trafikk, bidrar også til selektiv flytting og forsterking av sosial ulikhet og segregasjon. En bedring av trafikk- og miljøforholdene kan ha gode fordelingsvirkninger. Dette understrekes i "Trafikk og miljø"-programmet, som blant annet studerte trafikkbelastningene i Vålerenga-Gamlebyen i Oslo, og viste at gruppene med lav inntekt ble mest plaget av trafikken, fordi de bodde i de mest trafikkutsatte gatene, og hadde de dårligste boforholdene (TØI 1991).

Sammensetningen av flyttemønstrene skaper og opprettholder den sosioøkonomiske, demografiske og etniske segregasjonen mellom Oslos bydeler. Det er for eksempel et tydelig øst/vest-skillen blant menn 30-49 år i andelen med lav utdanning (10 års utdanning eller mindre pr. 1.10. 1992). I indre øst har rundt en tredjedel av mennene i bydelene Sagene-Torshov, Grünerløkka-Sofienberg og Gamle Oslo lav utdanning. I bydelen Vindern har bare 9 prosent av menn i aldersgruppen 30-49 år lav utdanning. Den demografiske segregasjonen er også meget markert. I indre øst av Oslo er en av tre i aldersgruppen 50-66 år skilt eller separert. Ingen kommuner i landet har en så høy andel skilte og separerte som disse bydelene (pr. 1.1. 1993).

Det er også en indre sammenheng mellom de ulike levekårsproblemene, som bidrar til å forklare hvorfor problemene hopper seg opp i bestemte bydeler. Det er for eksempel en klar sammenheng mellom andelen uførepensjonerte og risikoen for en tidlig død. Uførepensjonister har en særlig høy dødelighet (Kristofersen 1990), den høye konsentrasjonen av uførepensjonister i enkelte deler av Oslo indre øst bidrar derfor til å forklare den høye dødeligheten i disse områdene.

Til slutt kan det være grunn til å påpeke den nære sammenhengen mellom ulikhet mellom personer og mellom områder. De sosiale ulikhetene kan beskrives som "råstoffet" segregasjonsprosessene arbeider med (Wessel 1994). Jo større ulikhet i fordelingen av ressurser, desto større er segregasjonspotensialet. Analysene av levekårsundersøkelsens materiale tyder på større økonomisk og materiell ulikhet i Oslo enn i de andre storbyene og landet for øvrig. Denne ulikheten kan forstås på flere måter. Dels er ulikheten noe som påføres byen

utenfra, gjennom å tiltrekke seg både samfunnets "vinnere" og "tape-re". Storbyen Oslo er stedet både for de som vil ta sin doktorgrad, og for de som vil oppsøke hasj- og narkotikamiljøer eller på annen måte gjøre en "avvikerkarriere". Men forhold i storbyen kan også forsterke sosial ulikhet. De relativt kostnadskrevenne omgivelsene kan gjøre det spesielt vanskelig å være fattig i storbyer som Oslo.

1. Denne artikkelen er delvis basert på en utredning om levekår i storbyer, skrevet på oppdrag fra Kommunal- og Arbeidsdepartementet, og brukt som underlagsmateriale i St. meld. nr. 14 (1994-95): Om levekår og boforhold i storbyene.

Litteratur

Barstad, Anders (1993): "Levekår i storbyene". I: *Levekår i storby. En artikkelsamling om levekårsforskjeller og kommunal fordelingspolitikk*. KS-forskning, program for storbyrettet forskning.

Byfuglien, Jan (1993): "Norges bosetting i forandring": I *Sosialt Utsyn 1993*. Statistiske analyser. Statistisk sentralbyrå.

Hagen, Kåre, Anne Berit Djuve og Pernille Vogt (1994): *Oslo: Den delte byen?* FAFO-rapport 161.

Halvorsen, Knut (1994): *Arbeidsløshet og arbeidsmarkedsmarginalisering*. Universitetsforlaget.

Haveraaen, Morten (1993): "Noen linjer i byens sosiologi". *Tidsskrift for Samfunnsforskning* årgang 34, s. 153-168.

Kolbenstvedt, Marika og Ronny Klæbo (1993): *Grünerløkka/Sofienberg. Lokal miljøundersøkelse bydel 5. Foreløpige resultater*. Arbeidsdokument av 05.07.93, Transportøkonomisk institutt.

Kristofersen, Lars B. (1990): "Sosiale ulikheter i dødelighet mellom fylkene 1981-85". *Regionale Trender* nr. 2.

NOU 1976: 28: *Levekårsundersøkelsen. Sluttrapport*.

NOU 1993: 17: *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?*

Sosial- og helsedepartementet (1993): *Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene. Sammenligningstall for kommunene 1993*.

Sosial- og helsedepartementet (1994): *Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene. Sammenligningstall for kommunene 1994*.

SOU 1990: 36: *Storstadliv. Rika möjligheter - hårda vilkor*. Slutbetänkande av storstadsutredningen, Stockholm.

Statistisk sentralbyrå (1985): *Levekårsundersøkelsen 1983*. Norges Offisielle Statistikk NOS B 511.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Levekårsundersøkelsen 1991*. Norges Offisielle Statistikk NOS C 43.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Statistisk årbok 1994*. Norges Offisielle Statistikk NOS C 161.

St. meld. nr. 14 (1994-95): *Om levekår og boforhold i storbyene*.

Transportøkonomisk institutt (TØI) (1991): *Samferdsel* nr 3. Temanummer om trafikk- og miljøprogrammet.

Ukens statistikk nr. 19/93. Statistisk sentralbyrå.

Wessel, Terje (1994): *Segregering. En drøfting av årsaker til sosioøkonomisk og etnisk segregasjon med utgangspunkt i eksisterende kunnskap*. Osloforskningen, Oslo.

Anders Barstad er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Høyst inntektsnivå i byene - størst likhet på landet

Inntektsnivået er høyst i de store byene, selv om forskjell i husholdningsstørrelse gjør det vanskelig å si nøyaktig hvor mye høyere det er. Forskjellen i inntektsnivå skyldes i noen grad at det bor flere eldre på landet enn i de store byene. Større gjeld og vesentlig høyere boutgifter i byene bidrar også til å redusere forskjellene. I de store byene er det flere i høyinntektsgruppen og litt færre i lavinntektsgruppen, og inntektsulikheten synes minst på landet.

Arne S. Andersen

Sammenligninger av levekårene i by og på land har spilt en sentral rolle i diskusjonen om distriktpolitikk og bypolitikk i det siste. Spesielt har det vært fokusert på inntekter og utgifter.

Inntektssammenligninger mellom by og land blir lett forvirrende. Resultatene varierer alt etter hvilket inntektsbegrep en bruker og om en ser på person- eller husholdningsinntekter. Hvordan en inndeler områder i by og land spiller også inn.

I diskusjonen bruker en by og land på en nokså upresis måte. Utgangspunktet for diskusjonen er nedleggelse av en del offentlige tjenester i utkant-distrikter og endringer i transportsubsidier som skal sikre prislikhet over hele landet. Storbyene har også fått særlig oppmerksomhet i diskusjonen. Det synes altså som om det blir lagt særlig vekt på sammenligningen av storbyer og utkant.

Den mest relevante sammenligningen på grunnlag av de inndelinger som er tilgjengelig, synes å være en sammenligning av husholdninger bosatt i de største tettstedene, dvs. de største byene med omland, og husholdninger bosatt i spredtbygde strøk. En

svakheter er at inndelingen ikke skiller mellom de som bor spredt i mer sentrale strøk og de som bor usentralt.

Landet: samme husholdningsinntekt som i byene, men større husholdninger
Både inntekt etter skatt og disponibel inntekt var i gjennomsnitt omtrent like i storbyene og i distriktene. Inntekt etter skatt pr. husholdning var 214 000 kroner i de største tettstedene, og snaut 210 000 kroner i spredtbygde strøk i 1990. Husholdningsinntekten i de middels store tettstedene var vel 5 prosent lavere enn i storbyene (om inntektsbegreper, se ramme). Større husholdninger på landet enn i byene gjør det imidlertid vanskelig å sammenligne inntektsnivået.

Høyst inntektsnivå i de største byene
Selv om det er omtrent samme inntekt i de store tettstedene og i spredtbygde strøk, kan en ikke av dette slutte at de har det like bra økonomisk. Lik inntekt i de store tettstedene og i spredtbygde strøk, samtidig med at det er mindre husholdninger i de store tettstedene, betyr at de større husholdningene i spredtbygde

Tabell 1: Inntekt etter skatt og disponibel inntekt regnet pr. husholdning i ulike bostedsstrøk. 1990-kroner

	Tettbygd strøk				Spredtbygd strøk
	Alle	100 000 innb. eller mer	20 000- 99 999 innb.	under 20 000 innb.	
Inntekt etter skatt pr. husholdning	212 300	214 200	201 500	218 300	209 300
Disponibel inntekt pr. husholdning	174 500 ¹	175 000	164 500	178 100	177 200

¹ Gjennomsnittlig disponibel inntekt for alle husholdninger er noe høyere her enn det som inntekts- og formuesundersøkelsen gir, der tallet er 165 400 kroner. Denne forskjellen skyldes ikke først og fremst et større frafall blant lavinntekts-husholdninger i levekårsundersøkelsen. Det skyldes i første rekke at gjennomsnittlig husholdningsstørrelse er noe mindre i inntektsundersøkelsen. Beregner en disponibel inntekt pr. forbruksenhet i levekårs- og inntektsundersøkelsen er den i gjennomsnitt for alle husholdninger henholdsvis 93 200 og 94 100 kroner
Kilde: Levekårsundersøkelsen 1991 og Inntekts- og formuesundersøkelsen 1990

Ulike inntektsbegreper

Husholdningsinntekt er samlet inntekt for alle medlemmer av husholdningen.

Inntekt etter skatt omfatter all skattepliktig inntekt, så vel yrkesinntekt som overføringer og kapitalinntekt fratrasket direkte skatter og trygdeavgifter. I begrepet inngår også en del skattefrie inntekter som f.eks. barnetrygd, sosialhjelp og studiestipend.

Disponibel inntekt er et inntektsbegrep som ofte brukes i inntektsstatistikk og -analyser. Disponibel inntekt er inntekten etter skatt fratrasket gjeldsrenter og underskudd i borettslag.

Inntekt pr. forbruksenhet er en beregnet inntekt som skal gjøre det mulig å sammenligne inntekter for husholdninger av ulik størrelse og sammensetning. Beregningen av inntekt pr. forbruksenhet bygger på to enkle antakelser. For det første at det er visse stordriftsfordeler knyttet til flerpersonshusholdninger, flere personer vil f.eks. vanligvis bare trenge én bil og én TV. For det andre at forbruksbehovet er mindre for barn enn for voksne. Inntekt pr. forbruksenhet framkommer ved å dele husholdningsinntekten med en samlet forbruksvekt for alle medlemmer av husholdningen. I beregningen av samlet forbruksvekt får første voksne vekt 1,0, andre voksne vekt 0,7 og barn under 16 år får vekt 0,5. En husholdning bestående av et par med to barn vil dermed få en samlet forbruksvekt på 2,7. Har de en inntekt etter skatt på 270 000 kroner vil inntekt etter skatt pr. forbruksenhet bli 100 000 kroner.

strøk skal leve av den samme inntekten som de mindre husholdningene i de store byene. Sett på denne måten blir inntekt pr. hode mindre på landet enn i byene.

Det finnes ingen helt gode metoder for sammenligning av inntekt i husholdninger av forskjellig størrelse og

sammensetning. En vanlig brukt metode er å sammenligne inntekt pr. forbruksenhet (om inntektsbegreper, se ramme).

Både når det gjelder inntekt etter skatt og disponibil inntekt viser beregningene pr. forbruksenhet høyest inntekt i de største tettstedene og la-

vest inntekt i spredtbygde strøk. Inntektene i mindre tettsteder ligger imellom, men nærmest inntektene i spredtbygde strøk.

En skal ikke legge for stor vekt på forskjellene i inntektsnivå ifølge disse beregningene. Metoden for å korrigere for husholdningsstørrelse er som nevnt omstridt. Det er imidlertid ikke tvil om at inntektsnivået er høyest i de store byene, selv om en skal være forsiktig med å si hvor mye høyere det er.

Inntektsforskjellene mellom by og land skyldes i noen grad at aldersstrukturen er forskjellig i byene og i spredtbygde strøk og at pensjonisthusholdninger har lavere inntekt enn andre husholdninger. Andelen husholdninger bestående av eldre enslige og av pensjonistpar var snaut 20 prosent i de største tettstedene, sammenlignet med vel 25 prosent i spredtbygde strøk. Ser en bort fra eldre enslige og eldre par uten barn blir inntekt etter skatt og disponibil inntekt, begge regnet pr. forbruksenhet, henholdsvis 130 600 og 103 100 kroner i de store byene, sammenlignet med 113 600 og 93 400 kroner i spredtbygde strøk. Ser en bort fra pensjonisthusholdningene, utgjør disponibil inntekt pr. forbruksenhet i spredtbygde strøk 91 prosent av inntektene i de store byer, sammenlignet med 86 prosent om en tar med pensjonisthusholdningene.

Tabell 2: Inntekt etter skatt og disponibil inntekt regnet pr. forbruksenhet i ulike bostedsstrøk. 1990-kroner

	Tettbygd strøk				Spredtbygd strøk
	Alle	100 000 innb. eller mer	20 000-99 999 innb.	under 20 000 innb.	
Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet	113 000	126 100	112 200	110 400	104 200
Disponibel inntekt pr. forbruksenhet	93 200	102 900	91 400	90 800	89 100

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1991 og Inntekts- og formuesundersøkelsen 1990

Inntektsforskjeller mellom by og land først og fremst for par uten barn
Utregningen av inntekt pr. forbruksenhet er som nevnt forbundet med en del svakheter. Vi skal derfor beregne inntekter separat for enpersonshusholdninger, par uten barn og par med barn. I de to første varierer husholdningsstørrelsen ikke ved en sammenligning mellom by og land og for barnefamiliene er forskjellene små.

Par uten barn i storbyene har vesentlig høyere inntekt enn par uten barn på landet. Disponibel inntekt er for denne gruppen henholdsvis 209 000 og 157 000 kroner. Denne forskjellen reduseres noe, men er fortsatt betydelig dersom en holder pensjonist-husholdningene utenfor.

Disponibel inntekt er den samme for par med barn i by og på land (om lag 230 000 kroner). Disponibel inntekt for enpersonhusholdninger er noe høyere i byene enn på landet, hhv. 100 000 og 87 000 kroner. Det meste av denne forskjellen skyldes at det er flere enslige pensjonister i spredtbygde strøk.

Husholdninger på landet har mindre gjeld

Mens inntekt etter skatt var litt mindre i distriktene enn i byene var det omvendt for disponibel inntekt (tabell 1). Det skyldes at husholdningene betaler noe mindre i gjeldsrenter i distriktene. Det kan virke litt overraskende at det ikke er enda større forskjeller på gjeldsrentene. De store forskjeller i boutgifter i spredtbygde strøk og i de store byene kunne gi slike forventninger. Forbruksundersøkelsen fra 1991 viser at bolig- og vedlikeholdsutgiftene i de største tettstedene var nesten dobbelt så høye som i spredtbygde strøk (hhv. 51 000 og vel 26 000 kroner). Denne forskjellen skyldes i omtrent like stor grad utgifter til husleie, som naturlig nok er høyest i byene, og renter på lån som var 22 000 kroner i storbyene og vel 12 500 kroner i spredtbygde strøk.

Et moment som kan bidra til å forklare at gjeldsrentene er nesten like store i spredtbygde strøk som i de store byene er at gjeldsrentene også omfatter renter av lån til produksjonsmidler for selvstendig næringsdrivende. Næringsinntekt spiller nemlig en langt større rolle i spredtbygde strøk

enn i byene. Det forhold at gjeldsrenter omfatter renter på lån til produksjonsmidler skaper også vansker for inntektssammenligningen mellom by og land.

Nå vet vi ikke hvor stor del av gjeldsrentene til selvstendig næringsdrivende som skyldes lån til produksjonsmidler. Antar vi at selvstendige har like store gjeldsrenter som andre i byene og i spredtbygde strøk finner vi som ventet at gjeldsrentene blir noe mer redusert i distriktene enn i storbyene. Reduksjonen er henholdsvis 5 500 og 3 500 kroner. Med en slik korleksjon for gjeldsrenter på produksjonskapital blir disponibel inntekt i storbyene og i spredtbygde strøk henholdsvis 178 700 og 182 700 kroner. Sammenligningen av disponibel inntekt mellom by og land påvirkes altså ikke vesentlig av at gjeldsrenter også omfatter renter på lån til produksjonskapital.

Størst inntektsulikhet i de største byene

Ulikheten mellom inntekter i byene og på landet variere etter hvilke mål en legger til grunn. Husholdningsinntekt etter skatt er fordelt på omtrent den samme måten i de største tettstedene og i spredtbygde strøk. I begge grupper var det omtrent samme andel som tilhørte firedelen med

lavest (1. kvartil) og firedelen med høyest (4. kvartil) inntekt blant alle husholdninger.

Som nevnt er husholdningene mindre i de store byene, det er blant annet vesentlig flere enpersonhusholdninger. Det er derfor mer riktig å sammenligne inntekt pr. forbruksenhet for å få et riktig bilde av inntektsulikheten.

En sammenligning av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet tyder på at inntektsfordelingen er skjevere i de største tettstedene enn i spredtbygde strøk. Fordeler en alle landets husholdninger etter inntekt etter skatt pr. forbruksenhet, og deler husholdningene i fire like store grupper finner en at 20 prosent i de største tettstedene tilhørte firedelen med lavest inntekt, sammenlignet med vel 30 prosent i spredtbygde strøk. Det er altså flere i distriktene enn i de store byene som tilhører lavinntektsgruppen. I både spredtbygde strøk og i de store tettstedene tilhørte om lag 10 prosent tidelen av alle husholdninger med lavest inntekt.

I den velstående del av inntektsfordelingen er forskjellene enda klarere. I de største tettstedene tilhørte 37 prosent av husholdningene firedelen med høyest inntekt (etter skatt pr.

Tabell 3: Andel av husholdninger i ulike bostedsstrøk som tilhører 1. desil, 1. og 4. kvartil og 10. desil¹, i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Prosent

	1. desil	1. kvartil	4. kvartil	10. desil
Tettbygd strøk				
100 000 innbyggere og over	10	20	37	16
20 000-99 999 innbyggere	10	23	25	10
Under 20 000 innbyggere	9	25	21	8
Spredtbygd strøk	13	33	18	8

¹ 1. og 10. desil er tidelen av alle husholdninger med henholdsvis lavest og høyest inntekt i fordelingen av inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. 1. og 4. kvartil er tilsvarende firedelen med henholdsvis lavest og høyest inntekt i den samme fordelingen
Kilde: Levekårsundersøkelsen 1991 og Inntekts- og formuesundersøkelsen 1990

Tabell 4: Gjennomsnittlige utgifter til ulike varer og tjenester for husholdninger bosatt i ulike bostedsstrøk. 1989-1991. 1991-kroner

	Oslo, Bergen og Trondheim	Tettbygd strøk ellers	Spredt-bygd strøk
Forbruksutgifter i alt	199 400	188 900	154 700
Matvarer	25 200	28 200	27 300
Drikkevarer og tobakk	8 400	7 100	4 700
Klær og skotøy	12 500	12 200	10 400
Bolig, lys og brensel	58 400	49 900	35 600
Møbler og husholdningsartikler	14 800	15 500	12 900
Helsepleie	5 600	4 400	3 400
Reiser og transport	35 900	35 900	33 200
Herav bensin og olje	6 500	8 300	8 200
Kollektivtransport utenom fly	6 200	4 800	3 000
Fritidssysler og utdanning	19 700	20 500	17 500
Andre varer og tjenester	18 900	15 400	9 800
Gjennomsnittlig antall personer pr. husholdning	2,0	2,5	2,6

forbruksenhet), sammenlignet med bare om lag halvparten så stor del i spredtbygde strøk.

Det er altså i spredtbygde strøk litt flere husholdninger med lav inntekt pr. forbruksenhet, men først og fremst er det færre med høy inntekt. Dette tyder på større inntektsulikhet i de største byene.

Dobbelt så høye boutgifter i byene

Det er viktig å trekke inn utgiftene i en sammenligning av materielle levekår mellom by og land. Utgiftene avspeiler både forskjeller i kostnader, forskjeller i tilbud og forskjeller i livsstil mellom by og land.

En av de største utgiftsforskjeller knytter seg til boligene. Utgiftene til bolig, lys og brensel er vesentlig høyere i byene enn på landet. Holder en lys og brensel utenfor var boligutgiftene i de store byene 50 600 kroner i 1991, sammenlignet med 26 400 i spredtbygde strøk. Det som først og fremst skapte forskjellen var høyere renteutgifter på boliglån og større utgifter til husleie.

Matutgiftene pr. husholdning er litt høyere i spredtbygde strøk. Husholdningene er imidlertid større her, og regnet pr. person er utgiftene til mat ca. 15 prosent lavere i spredtbygde strøk enn i de store byene. Dette skyldes neppe at prisene er lavere i spredtbygde strøk, men kan avspeile noe større egenproduksjon o.l.

Ulikt tilbud i distriktene og i byene har også betydning, eksemplifisert ved utgiftene til kollektivtransport. Disse utgiftene er om lag dobbelt så store i de største byene som i spredtbygde strøk. Det ser imidlertid ikke ut til at husholdningene i spredtbygde strøk kjører så mye mer enn husholdninger i byene. Forskjellen i utgifter til bensin og olje er ikke så stor som forskjellen i utgiftene til kollektivtransport.

Forskjellen i underholdnings- og kulturtilbud betyr forholdsvis lite for utgiftene i byene og i distriktene. Selv om forskjellene i utgifter til kino- og teaterbesøk o.l. relativt sett er svært store, dreier det seg om så små beløp at det betyr lite i den store sammenheng. På ett område er forskjellen

likevel betydelig, det gjelder restaurantbesøk, der husholdninger i de store byene brukte 7 000 kroner i året sammenlignet med det halve i spredtbygde strøk.

Livsstilen i byene betyr imidlertid også en del. Utgiftene til selskapsreiser o.l. er betydelig større i de store byene, 4 400 kroner i året sammenlignet med 1 600 kroner i spredtbygde strøk.

Arne S. Andersen er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Sunne og usunne levevaner

Det er tre ganger så mange dagligrøykere blant mennesker med lav utdanning som blant de med høy utdanning. Samtidig er det langt flere blant de med høy utdanning som trimmer. Når det gjelder alkoholbruk er det derimot de store forskjellene mellom kvinner og menn som er slående. Kvinner drikker langt mindre enn menn.

Hilde Rudlang

Levevaner og livsstil er i stor grad bestemmende for helsen. Samfunnsmedisinsk forskning har vist at livsstilsfaktorer er årsak til fire av ti dødsfall. En firedel av dødsfallene skyldes biologiske faktorer, en femdel miljøfaktorer, mens sykehusene bare kunne ha reddet en av ti (Larsen 1992).

Sunne levevaner kan altså se ut som den sikreste veien til et "godt" liv: Gjennom å påvirke en rekke biologiske mekanismer i kroppen, bidrar sunne levevaner til å bedre helsen og hindre sykdomsutvikling. Usunne levevaner derimot vil øke risikoen for sykdom (Larsen 1992).

Blant mange livsstilsfaktorer, har vi tall for én sunn og to usunne levevaner. I det følgende ser vi nærmere på mosjonering, bruk av alkohol¹ og bruk av tobakk. Vi er særlig opptatt av hvordan disse levevanene fordeler seg mellom kvinner og menn og mellom grupper med ulik sosioøkonomisk status, uttrykt ved utdanningsnivå og yrke. Aldersforskjeller belyses også.

Det sies ofte at en god vane trekker en annen med seg. Dersom denne beskrivelse har gyldighet for levevaner, betyr det at vi vil finne sunne levevaner samlet i noen grupper av befolkningen. I disse "sunne befolkningsgruppene", vil det være en tendens til at få drikker, få røyker og mange trimmer.

En motsats til denne oppfatningen, er at sunne og usunne levevaner fordeler seg ganske likt i befolkningen. Man sier at summen av en persons laster alltid er konstant. Det samme kan tenkes å gjelde for hele grupper i befolkningen: Er det få som røyker i en gruppe, kan det være mange som drikker. På denne måten skulle ingen befolkningsgruppe være bedre enn andre - alle grupper har sin del av lastene.

Hvilke av disse antakelsene stemmer best med virkeligheten? Er det de samme befolkningsgruppene som har høyt alkoholforbruk, som har høy andel dagligrøykere og som er lite fysisk aktive? Eller er lastene tvert imot jevnt fordelt?²

Om undersøkelsene

De fleste resultatene det refereres til i artikkelen, er hentet fra SSBs Omnibusundersøkelser november 1993, juni 1994 eller september 1994 og fra Levekårsundersøkelsen 1991. I omnibusundersøkelsene har mellom 1 840 og 1 505 personer svart på spørsmålene. I levekårsundersøkelsen var det 3 755 personer som svarte. Utvalgene er trukket tilfeldig fra SSBs utvalgsregistre blant personer 16-79 år. Utvalgene gir representative bilder av befolkningen.

Tallene for dagligrøyking er i første rekke hentet fra Statens tobakk-skaderåds rapport "Opp i røyk? Om tobakksbruk i Norge gjennom 20 år. 1973-93", som er ført i pennen av undertegnede. Rapporten baseres seg på tall fra undersøkelser som SSB har utført årlig siden 1973. Fra og med 1992 har de vært en del av SSBs omnibusundersøkelser. Resultatene i rapporten er gjennomsnittstall fra tre undersøkelser 1991-1993.

Fordi tallene for alkoholbruk, dagligrøyking og mosjonering som brukes i artikkelen, er hentet fra ulike undersøkelser, kan de ikke krysskjøres.

MOSJONERING

Kvinner spaserer, menn drar på tur

Størstedelen av befolkningen er på tur i skogen eller på fjellet minst en gang i året³ (Omnibusundersøkelsen november 1993). Bare omtrent 15 prosent er aldri på tur. Blant disse er det flere kvinner enn menn, og andelen inaktive øker med stigende alder.

Samme tendensene finner vi for jogge-, løpe- og orienteringsturer i skog og mark, men det er langt færre som i det hele tatt driver med dette. Hele to tredeler av befolkningen holder seg unna denne formen for aktivitet. Desto flere er det imidlertid som spaserer kortere turer nær hjemmet. Kvinner gjør dette oftere enn menn, og de yngste og eldste spaserer minst.

Friluftaktiviteter er minst populært i lavutdanningsgrupper

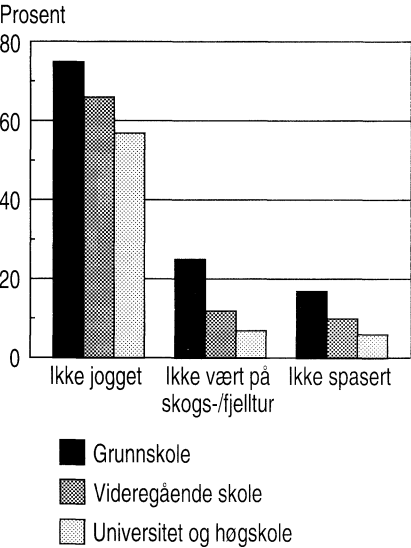
Alle disse friluftaktivitetene ser ut til å være langt mindre populære blant de med lav utdanning enn blant de som har høy utdanning (se figur 1): Blant de med grunnskole som høyeste utdanning oppgav 17 prosent at de ikke hadde spisert korte turer det siste året, 25 prosent hadde ikke vært på skogs- eller fjelltur og 75 prosent hadde ikke jogget. Blant de med videregående utdanning var de tilsvarende andelen inaktive 10, 12 og 66 prosent, mens andelen inaktive blant de som har utdanning på universitets- og høyskolenivå, var henholdsvis 6, 7 og 57 prosent.

Også når vi inkluderer mosjon i form av sport og idrett i fysisk aktivitet⁴,

finner vi mange av de samme tendensene som ovenfor: Totalt i den norske befolkningen er nær halvparten jevnlig fysisk aktive. Flest aktive er det blant de yngste, og blant disse er det flere blant menn enn blant kvinner (62 og 56 prosent), mens i aldersgruppen 25-44 år er andelen like store (48 prosent). Blant begge kjønn reduseres den fysiske aktiviteten med økende alder, mest blant kvinner.

Blant funksjonærer på høyere nivå er det mange som er fysisk aktive (58 prosent), mens andelen blant ufaglærte arbeidere er 37 prosent. Gardbrukere og fiskere har den laveste andelen som er fysisk aktive i fritiden sin (Levekårsundersøkelsen 1991). Særlig for gardbrukere og fiskere, men også for arbeidere, er det en na-

Figur 1: Andeler som ikke har drevet friluftaktiviteter siste 12 måneder. Blant personer med ulikt utdanningsnivå

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse november 1993

turlig sammenheng mellom en fysisk krevende jobb og lav fysisk aktivitet på fritiden.

Det går også fram av levekårsundersøkelsen at det er flere som jevnlig er fysisk aktive blant de som er bosatt i de store byene enn blant de som bor på landsbygda. Av innbyggerne i Oslo og Akershus driver mer enn halvparten med en eller annen form for mosjon, mens i Nord-Norge gjelder dette for 37 prosent.

Når vi ser på friluftaktivitetene spiller ikke bosted så stor rolle, men vi ser en tendens til at det er relativt færre som jogger i Nord-Norge og på landsbygda enn i Oslo og Akershus og bystrøk (Omnibusundersøkelsen november 1993).

ALKOHOLBRUK⁵

Menn drikker mest og oftest

Menn drikker alkohol oftere enn kvinner. Mens 14 prosent av mennene

pleier å drikke flere ganger i uka, er det bare 5 prosent av kvinnene som drikker såpass ofte (Omnibusundersøkelsen september 1994). Det er også flest menn som drikker mye alkohol. Blant menn er det 20 prosent og blant kvinner 6 prosent som minst to ganger i måneden drikker så mye alkohol at det tilsvarer fem halvflasker øl eller en helflaske vin⁶ (Levekårsundersøkelsen 1991).

Middelaldrende drikker ofte, unge drikker mye

De middelaldrende mennene drikker aller oftest alkohol: 20 prosent av mennene mellom 45-66 år drikker flere ganger i uka, mens 8 prosent av 16-24-åringene oppgir det samme. For kvinner er tendensen den samme, men svakere (hhv. 7 og 4 prosent).

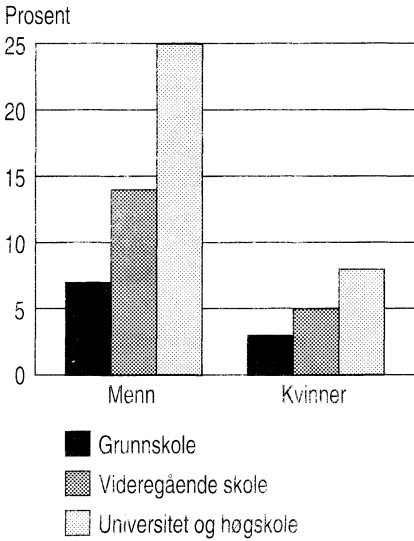
Levekårsundersøkelsen 1991 viser på den annen side at det er de yngste mennene som drikker aller mest alkohol - hele 35 prosent av menn i alderen 16-24 år oppgir at de minst to ganger i måneden drikker alkohol tilsvarende fem halvflasker øl eller en helflaske vin. I aldersgruppen 67-79 år gjelder dette for 7 prosent.

De eldste kvinnene drikker minst av alle; bare 2 prosent av kvinnene i alderen 67-79 år drikker henholdsvis ofte og mye.

Høyt utdannede drikker både ofte og mye

Det er mer enn tre ganger så mange som drikker alkohol ofte, altså flere ganger i uka, blant de med høy utdanning som blant de med lav utdanning. Det er 17 prosent blant de med universitetsutdanning, 9 prosent blant de med videregående skole og 5 prosent blant de med utdanning på grunnskolenivå som drikker ofte. Figur 2 viser fordelingen blant kvinner og menn med ulik utdanning.

Figur 2: Andeler som drikker alkohol flere ganger i uka blant menn og kvinner med ulikt utdanningsnivå

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse september 1994

Den samme tendensen finner vi når vi ser på alkoholbruk i ulike yrkesgrupper: 22 prosent blant funksjonærer på høyere nivå drikker ofte, mens dette gjelder bare 9 prosent av arbeiderne. Blant funksjonærene på lavere nivå er andelen kun 2 prosent. Denne særlig lave andelen kan ha sammenheng med at yrkesgruppen er kvinne-dominert: i utvalget befinner 16 prosent av kvinnene og bare 3 prosent av mennene seg i denne yrkesgruppen⁷.

Ser vi på andelen som drikker mye alkohol minst to ganger i måneden, finner vi imidlertid langt mindre forskjeller mellom de ulike sosioøkonomiske gruppene. Blant faglærte arbeidere er andelen 22 prosent og blant funksjonærer på høyere nivå 18 prosent. De med høy utdanning drikker altså både mye og ofte, mens de med lavere utdanning først og fremst drikker mye. Gardbrukere og fiskere skiller seg ut ved at nesten ingen drikker verken mye eller ofte.

Høyest alkoholforbruk i bystrøk

Oslo og Akershus skiller seg helt klart ut som den landsdelen med flest som drikker ofte (17 prosent), mens det er færrest i Nord-Norge (3 prosent). Imidlertid er det ingen særlige forskjeller mellom landsdelene i andel som drikker mye. Det er større forbruk av alkohol, både når det gjelder å drikke ofte og mye, i byer og tettbygde strøk enn på landsbygda.

Mellompartivelgere nyter sjelden alkohol

Det er forskjeller i alkoholbruk mellom folk med ulike partisympatier. Blant de som vil stemme på et av mellompartiene, KrF, SP eller Venstre, drikker 4 prosent flere ganger i uka. Den samme andelen finner vi også for KrF separat. To tredeler av KrF-velgerne har for øvrig ikke drukket alkohol i det hele tatt det siste året. Blant de som vil stemme Høyre eller FrP, er andelen som drikker ofte, nesten fem ganger så stor som blant mellompartivelgerne (18 prosent). Den tilsvarende andelen for A- eller SV-velgere er 10 prosent.

Dette er ikke særlig overraskende: Høyrevelgere er i stor grad å finne i høystatusgrupper i sentrale deler av landet - og blant disse er det mange som drikker ofte. Tradisjonelle mellompartivelgere, særlig KrF-sympatisører, har tilknytning til avholdsbevegelse og lekmannsbevegelse, de såkalte "motkulturene". Naturlig nok er dette miljøer med lite bruk av alkohol - blant medlemmer av kristelig/religiøse foreninger drikker f.eks. bare 2 prosent flere ganger i uka (Omnibusundersøkelsen september 1994).

Tabell 1 oppsummerer noen trekk ved bruk av alkohol i ulike grupper i befolkningen.

Tabell 1: Alkoholbruk etter hyppighet¹ og mengde² blant grupper som typisk befinner seg i ulike kategorier

Drikker ofte

Drikker sjelden

Drikker mye	1 Høystatusgrupper Menn Bosatte i bystrøk	2 De unge
Drikker lite	3 Middelaldrende	4 De eldre Kvinner Mellompartivelgere Bosatte på landsbygda

¹ Hyppighet: "Ofte": flere ganger i uka, "sjelden": minst én gang i måneden
² Mengde: "Mye": fem halvflasker øl eller en hel flaske rød/hvitvin eller en halv flaske hetvin eller en kvart flaske brennevin. De som drikker "lite" alkohol drikker mindre enn dette

Ulike drikkekulturer

Ut fra tabell 1 kan vi lese to akser som uttrykker ytterligheter i drikke-mønstre. Den ene aksen - rute 1 og 4 - skiller mellom stort og lite forbruk av alkohol. På den ene siden har vi storforbrukerne av alkohol, dvs. de som drikker både mye og ofte (rute 1). Dette er i første rekke menn, høystatusgrupper og de som bor i bystrøk. I den andre enden av aksen finner vi de som bare i liten grad bruker alkohol (rute 4) - først og fremst kvinner, eldre, mellompartivelgere og de som er bosatt på landsbygda.

Ut fra den andre aksen - rutene 2 og 3 - kan vi skille mellom to ulike drikkekulturer; mellom hyppig konsum av små mengder (rute 3) og sjeldnere konsum av større mengder (rute 2). Hyppig konsum av små mengder finner vi først og fremst blant middelaldrende. En slik drikkekultur domineres for øvrig av universitetsutdannede, funksjonærer på høyere nivå og av de som er bosatt i

Oslo/Akershus. Sjeldnere konsum av større mengder alkohol, er i første rekke et ungdomsfenomen. For øvrig eksisterer denne måten å drikke på i alle sosioøkonomiske lag av befolkningen og jevnt fordelt over hele landet. Spissformulert kan vi si at den daglige drinken eller vinglasset ser ut til å være en vane blant høystatusgrupper, mens det store alkoholinntaket i "festlige anledninger", finner vi blant unge uansett sosioøkonomisk status - og i begge tilfeller først og fremst blant menn.

Resultatene peker i retning av at de sosiale skillene i alkoholbruk i liten grad knytter seg til om det drikkes, men derimot til hva som drikkes, og til en viss grad til hvordan det drikkes. Dette stemmer med funn fra andre undersøkelser: "Ølkonsumet er størst blant unge menn, og folk som interesserer seg for sport, pop/rock og et urbant uteliv [...] Høyt vinforbruk er knyttet til egenskaper som høy inntekt og utdanning, bosted i Oslo og interesse for klassisk musikk, kunst og litteratur [...] Drikking av hjemmebrent er derimot forbundet med lavere alder og sosial status enn de andre alkoholsortene" (Saglie 1994).

RØYKING⁸

Røykeatferd kan deles i tre kategorier; vi snakker gjerne om dagligrøykere, av og til røykere - eller fest-røykere - og de som aldri røyker. Her tar vi for oss dagligrøyking. Det er den daglige røykingen som regnes som særlig helseskadelig.

Små kjønnsforskjeller

Mens det for bruk av alkohol er store forskjeller mellom kvinner og menn, er ikke kjønnsforskjellene særlig slående når det gjelder dagligrøyking. Det er riktignok flere menn enn kvinner som røyker daglig, hhv. 37 og 33 prosent. Denne kjønnsforskjellen er imidlertid klarest i de eldste alders-

gruppene, mens det er like mange dagligrøykere av begge kjønn opp til 45 år.

Kjønnsforskjellene i røykevaner var mer framtreddende tidligere. Siden 1973 har andelen dagligrøykere blant menn gått ned fra over 50 prosent til 36, mens andelen blant kvinner i samme periode har vært stabil på i overkant av 30 prosent. Dette skyldes høyst sannsynlig at det er et ujevnt forhold mellom rekruttering og avgang av røykere blant kvinner og menn. Eldre ikke-røykende kvinner blir erstattet av unge røykende, mens dette ikke er tilfelle blant menn. Dette fordi kvinner som gruppe betraktes, begynte å røyke på et senere tidspunkt enn menn. Det er ikke slik at kvinner begynner å røyke i større grad enn menn i dag - og heller ikke slik at de slutter i mindre grad.

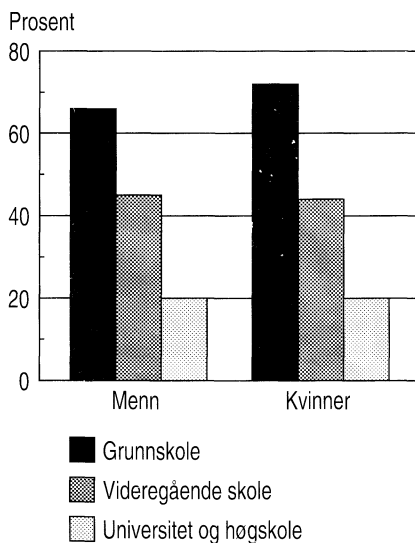
Vanligst er det å være dagligrøyker i alderen 25-44 år. Både blant menn og kvinner er det 40 prosent dagligrøykere i denne alderen. Blant 16-24-åringene, røyker 28 prosent av kvinnene og 31 prosent av mennene daglig.

Få dagligrøykere blant unge velutdannede

Det er færre dagligrøykere blant de med høy utdanning enn blant de med lav. Dette gjelder for alle aldersgrupper, men forskjellene mellom utdanningsgruppene er klart størst blant unge mennesker. Som figur 3 viser, er andelen dagligrøykere blant menn i alderen 25-35 år som har grunnskole som høyeste utdanning, tre ganger høyere enn blant de med universitets- og høyskoleutdanning (66 mot 20 prosent).

Forskjellene mellom utdanningsgruppene er enda sterkere blant unge kvinner. Mens 72 prosent av kvinnene med grunnskole som høyeste utdanning oppgir at de røyker daglig, er den tilsvarende andelen blant

Figur 3: Andeler dagligrøykere blant 25-35-åringene. Menn og kvinner med ulikt utdanningsnivå

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse november 1993

universitetsutdannede 20 prosent. Det er dermed mellom tre og fire ganger så mange dagligrøykere blant unge kvinner med lav utdanning som blant de med høy utdanning.

Det finnes altså flere dagligrøykende kvinner enn menn blant unge med lav utdanning, men ingen kjønnsforskjell blant unge med høy utdanning. Unge røykere finner vi altså først og fremst blant de lavest utdannede. Dette kan innebære at røyking i stadig større grad blir et fenomen som finnes i lavere sosiale lag av befolkningen.

Det er flest storforbrukere av tobakk, dvs. som røyker mer enn 20 sigaretter om dagen, blant personer i 40-50-årsalderen. I denne alderen røyker hver femte mann mer enn 20 sigaretter om dagen - en andel som er tre ganger høyere enn for kvinner i samme alder. Her er det altså klare kjønnsforskjeller.

Andelen dagligrøykere øker med stigende inntekt opp til en årsinntekt på omtrent 200 000. Med videre økning i inntekt, blir det relativt færre dagligrøykere. Dette kan forklares ut fra sammenhengen mellom både utdanning og røykeatferd og utdanning og inntektsnivå. Forskjellene mellom utdanningsgruppene forklarer også at vi finner forholdsvis mange flere dagligrøykere blant arbeidere og funksjonærer på lavere nivå enn blant funksjonærer på høyere nivå. Den aller laveste andelen finner vi derimot ikke i typiske yrker for høyutdanningsgrupper, men blant gardbrukere og fiskere⁹ (Omnibusundersøkelsen juni 1994).

Det er en tendens til høyere andel dagligrøykere i de nordligste fylkene, men for øvrig er det ingen klare sammenhenger mellom bosted og dagligrøykerandel.

Røykevaner går i arv

Det er klare sosiale forskjeller i røykeatferd. Personlige forutsetninger, gitt ved arv og miljø, for å kunne velge sunne vaner, kan være høyst forskjellige. Det er blant annet belegg for å hevde at røyking går i arv: Risikoen for å bli dagligrøyker i ungdomsskolen er tre ganger så stor dersom foreldrene røyker (Statens tobakkskaderåds ungdomsskoleundersøkelse 1990). På den måten overføres røykeatferd fra en generasjon til den neste.

Ikke bare arv og oppvekstmiljø, men også sosialt miljø som vennekrete og arbeidsmiljø, kan påvirke røykeatferd. Det viser seg f.eks. at unge mennesker som røyker daglig i svært stor grad har venner med samme atferd (Statens tobakkskaderåds ungdomsskoleundersøkelse 1990). Sannsynligvis er det slik at valg av levevaner forsterkes innad i miljøer rett og slett fordi man påvirkes av de man omgås.

Når høy utdanning ser ut til å være en personlig forutsetning som trekker i retning av å la være å røyke, kan det muligens forklares med at ulike utdanningsgrupper har forskjellige kognitive, eller kunnskapsmessige forutsetninger og at røykeatferd til en viss grad kan bestemmes på grunnlag av tilegnet kunnskap.

JEVN FORDELING ELLER OPPHOPING AV LASTER?

Innledningsvis spurte vi om lastene er jevnt fordelt i befolkningen eller om de hoper seg opp i enkelte grupper.

Fordelingen av sunne og usunne levevaner mellom kvinner og menn, peker i retning av at lastene er noenlunde jevnt fordelt. Verken kvinner eller menn utmerker seg som mer eller mindre lastefulle. Kvinner drikker riktignok alkohol langt sjeldnere og langt mindre enn menn. Imidlertid er menn fysisk aktive i noe større grad enn kvinner - og i dagligrøyking er det i stor grad kjønnslikhet.

Tar vi for oss fordelingen av levevanene i ulike aldersgrupper, kan vi derimot ane at noen flere av lastene er samlet blant de middelaldrende. De drikker oftest og røyker mest. Unge drikker riktignok mest alkohol, men de er til gjengjeld mest fysisk aktive.

Når vi ser på fordelingen av levevaner i grupper med ulik sosioøkonomisk status, er det et ganske klart mønster i retning av opphoping av sunne levevaner i høystatusgruppene og usunne i lavstatusgruppene:

- Blant universitets- og høyskoleutdannede er det langt færre dagligrøykere og langt flere fysisk aktive enn blant de som har lavere utdanning. Tilsvarende finner vi flest dagligrøykere og færrest fysisk aktive i yrker med lav sosial status.

- Når det gjelder alkoholbruk derimot, kan vi ikke se at høystatusgruppene har sunnere vaner enn lavstatusgruppene. De sosiale skillene i alkoholbruk dreier seg i større grad om forskjeller i hvordan og hva som drikkes.

- Ingen grupper peker seg altså ut som udelt "sunne", men de sosiale forskjellene i levevaner er iøynefallende.

1. Når det gjelder alkoholbruk og helserisiko er det uenighet fagmiljøer mellom om hvor mye alkohol som skal til før det er helsefarlig.

2. Det nærmeste vi kommer et svar på disse problemstillingene er å anvende dem på gruppenivå. Datamaterialet tillater ikke å kople ulike levevaner til enkeltindivider.

3. "Tur i skogen eller på fjellet" innbefatter: Fottur, skitur eller sykkelstur i skogen eller på fjellet, dagstur eller flere dagers tur.

4. Levekårsundersøkelsen 1991: Som fysisk aktive regnes de som minst 40 ganger i løpet av siste året har gått lengre fotturer eller skiturer eller på annen måte mosjonert i form av sport og idrett.

5. Alkoholbruk registrert gjennom intervjuundersøkelser er som oftest lavere enn registrert salg av alkohol. Dette kan skyldes blant annet underrapportering. Bevisst underrapportering vil sannsynligvis slå sterkest ut i miljøer der det er lite sosialt akseptabelt å drikke alkohol, slik at forskjellene mellom befolkningsgrupper kan overvurderes.

6. I Levekårsundersøkelsen 1991 er "mye" alkohol definert som tilsvarende fem halvflasker øl eller en helflaske rød-/hvitvin eller en halv flaske hetvin eller en kvart flaske brennevin.

7. Yrkesgrupper er ikke krysskjørt med kjønn. Dette er unnlatt å gjøre for å beholde et stort tallgrunnlag i hver yrkesgruppe.

8. Dersom ikke annet er oppgitt, er tallene om dagligrøyking hentet fra Statens tobakkskaderåds rapport "Opp i røyk".

9. Det går også fram av tidligere røykevaneundersøkelser at gruppen gardbrukere og

fiskere har lav dagligrøykeandel. Gardbrukere og fiskere er én kategori og kan ikke splittes opp. De to yrkesgruppene kan imidlertid være veldig forskjellige.

Litteratur

Larsen, Øyvind mfl. (1992): *Samfunnsmedisin i Norge - teori og anvendelse*. Universitetsforlaget, Oslo.

Saglie, Jo (1994): *Norske drikkekulturer: Geografi, sosial bakgrunn, livsstil og tilgjengelighet*. SIFA-rapport.

Statens tobakkskaderåd (1994): *Opp i røyk? Om tobakksbruk i Norge gjennom 20 år. 1973-93*.

Statistisk sentralbyrå (1992): NOS C 43 *Levekårsundersøkelsen 1991*.

Hilde Rudlang er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Pensjoner utenfor folke-trygden stadig viktigere

Folketrygden er fortsatt ryggraden i det norske pensjonssystemet og pensjonsutbetalingene derfra er i stadig vekst. Likevel sank andelen av alderspensjonistenes bruttoinntekt som kom fra folketrygden fra 72 til 65 prosent i perioden 1986 til 1991. Samtidig har pensjoner utenom folketrygden og kapitalinntekter blitt viktigere for pensjonistenes økonomi.

Terje Erstad

Dagens pensjonssystem - ikke bare folketrygd

Det norske pensjonssystemet i dag er sammensatt av en rekke ordninger. De strekker seg fra folketrygden, via tjenestepensjonene, førtidspensjonsordningen Avtalefestet pensjon (AFP) og yrkestrygdene, til private og kollektive ordninger i forsikring samt private pensjonskasser. I tillegg kommer private ordninger som ikke er fondsbasert, f.eks. pensjonsutbetalinger over bedriftenes driftsbudsjetter. Tallene som gis i artikkelen omfatter ikke det siste og ikke AFP-ordningen.

Pensjonsordningene utenfor folketrygden er ordninger i regi av stat, kommuner, arbeidsgivere/bedrifter, fagbevegelse, organisasjoner eller forsikringsselskaper. Disse har i samarbeid, eller hver for seg, etablert pensjoner basert på rettigheter eller behov. Pensjonsrettighetene kan være knyttet til et ansettelsesforhold, yrke eller organisasjonstilhørighet. De kan også være kontrakter/poliser tegnet på kollektiv eller individuell basis.

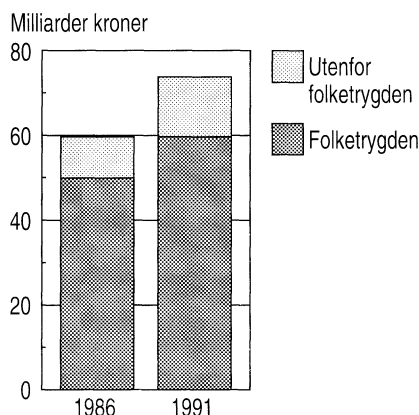
Folketrygden har vært, og er fortsatt, vår viktigste pensjonsordning. Alle bosatte i Norge kommer inn under folketrygden og har, gitt at de oppfyller visse kriterier, rett til alders-, uføre eller etterlattepensjon derfra. Men som pensjonist kan man motta pensjon fra flere typer pensjonsordninger samtidig, f.eks. både tjenestepensjon og folketrygd. Får man pensjonsutbetalinger fra private pensjonsordninger, så skjer det uavhengig av folketrygden. Ved beregning av tjenestepensjonene i offentlig sektor, skjer det imidlertid en lovpålagt samordning med folketrygden. Ved beregning av samlet pensjon innebærer dette enkelt sagt at tjenestepensjonen, og eventuelt andre samordningspliktige ytelser, blir redusert etter bestemte regler, mens beløpet fra folketrygden utbetales i sin helhet.

Summen blir samlet pensjon pensjonisten får utbetalt (før skatt).

Pensjonsutbetalingene utenfor folketrygden øker mest

Tall fra Rikstrygdeverket og fra pensjonsinstitusjonene utenfor folketrygden viser at pensjonsutbetalingene har vokst både innenfor og utenfor folketrygden.

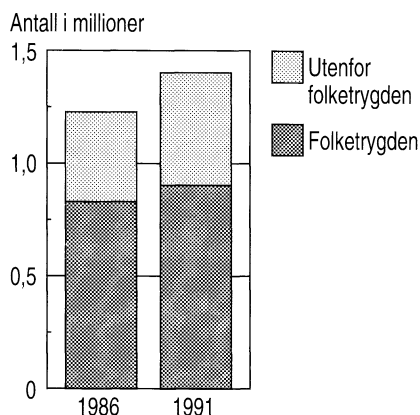
Figur 1: Utbetalt pensjon fra folketrygden og pensjonsinstitusjoner utenfor folketrygden. Faste priser (1991-kroner). 1986 og 1991. Milliarder kroner

Kilde: Årsberetninger og statistikk fra pensjonsordninger utenfor folketrygden og trygdestatistisk årbok

Pensjonsutbetalingene over folketrygden har vært i stadig vekst. Fra 1986 til 1991 økte folketrygdens pensjonsutbetalinger med rundt 20 prosent i faste priser (1991-kroner) til rundt 60 milliarder kroner. Veksten i pensjonsutbetalinger fra pensjonsordninger utenfor folketrygden var imidlertid større. Tall fra pensjonsinstitusjonene viser en vekst i faste priser på omtrent 44 prosent i perioden, til ca. 14 milliarder kroner i 1991 (ekskl. bedrifters utbetaling over driften).

Figur 2: Antall pensjoner i folketrygden og i pensjonsinstitusjoner utenfor folketrygden. 1986 og 1991

Kilde: Årsberetninger og statistikk fra pensjonsordninger utenfor folketrygden og trygdestatistisk årbok

Veksten i utbetalingene fra folketrygden må ses i sammenheng med økningen i antall folketrygdpensjonister fra 1986 til 1991 på 9 prosent, til ca. 900 000, og en høyere andel pensjonister med opparbeidet tilleggspensjon. Antall pensjoner i pensjonsordninger utenfor folketrygden økte samlet med ca. 26 prosent i perioden, til ca. 500 000 i 1991. Siden samme individ kan ha flere pensjoner utenfor folketrygden, vil antallet personer være lavere enn dette tallet.

Alderspensjon dominerer

Blant pensjonstypene, både i og utenfor folketrygden, dominerer alderspensjon både i antall og målt i pensjonsutbetalinger. Alderspensionistene i folketrygden utgjorde f.eks. ca. 68 prosent av alle pensjonister der og mottok omtrent 67 prosent av samlet pensjonsutbetaling i 1991. Statistikk fra pensjonsordninger utenfor folketrygden indikerer at alderspensjonistenes andel av samlet utbetalt pensjon var omtrent på samme nivå. Alderspensionistenes andel av totalt antall pensjonister i disse ordningene lå imidlertid noe lavere enn i

folketrygden. Alderspensionistene stod også for vel halvparten av veksten i antall pensjonister og ca. 63 prosent av veksten i utbetalt pensjon i folketrygden (i faste priser) fra 1986 til 1991.

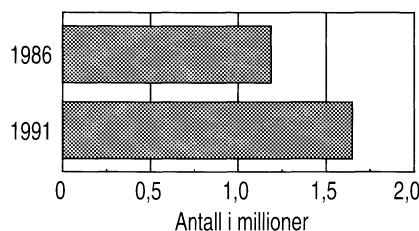
En av to pensjonister har pensjon utenfor folketrygden

I 1986 mottok hver tredje alderspensjonist i folketrygden også ytelser fra pensjonsordninger utenfor folketrygden. Andelen som mottok pensjon i andre typer pensjonsordninger, var i 1991 økt til nesten halvparten.

Flere med pensjon utenfor folketrygden i framtiden?

En fortsatt høy andel eldre i befolkningen og en økning i andelen pensjonister med tilleggspensjon, peker mot vekst i folketrygdens utgifter også i årene som kommer. Men siden dagens medlemmer blir morgendagens pensjonister, vil ventelig flere også motta pensjon fra pensjonsordninger utenfor folketrygden i framtiden.

Figur 3: Antall medlemskap i pensjonsordninger utenfor folketrygden. 1986 og 1991

Kilde: Årsberetninger og statistikk fra pensjonsordninger utenfor folketrygden

Tall fra disse pensjonsinstitusjonene viser nemlig en vekst i antall medlemskap fra ca. 1,2 mill. i 1986 til ca. 1,6 mill. i 1991 (samme person kan ha flere medlemskap/poliser). Dette var en økning på 39 prosent. En kan derfor også forvente en økning i sam-

let pensjonsutbetaling fra pensjonsordninger utenfor folketrygden i årene som kommer.

Folketrygdens inntektsmessige betydning redusert

Hvilken betydning har så pensjonistene for pensjonistenes bruttoinntekt?

Tabell 1: Gjennomsnittlig inntekt fra folketrygden og utenom folketrygden for alderspensjonister. 1986 og 1991. Beløp i faste priser (1991-kroner) og prosent

	1986		1991	
	Gj. snitt	Prosent	Gj. snitt	Prosent
Bruttoinntekt ¹	91 600	100	103 500	100
Inntekt fra folketrygden	65 900	72	67 200	65
Inntekt utenom folketrygden	25 700	28	36 300	35

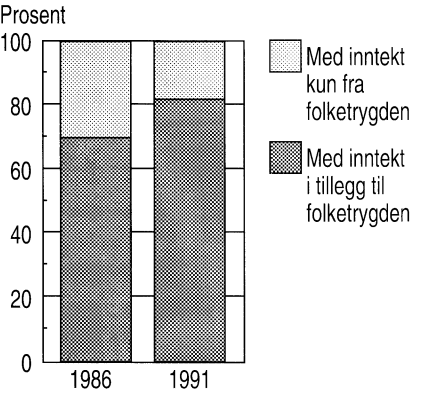
¹ Sum bruttoinntekt + skattefritt utbytte av aksjer iflg. selvangivelsen

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for personer og husholdninger (utvalg)

Når det gjelder folketrygden viser inntektsstatistikken at den fortsatt er alderspensjonistenes klart viktigste inntektskilde. Men folketrygdens inntektsmessige betydning er redusert, samtidig som tilleggssinntektene er blitt viktigere for pensjonistenes inntektsnivå. Tilleggssinntekter vil her si tjenestepensjon o.l., kapitalinntekt, lønnsinntekt og næringsinntekt.

Utviklingen illustreres ved at folketrygdens andel av alderspensjonistenes gjennomsnittlige bruttoinntekt gikk ned fra 72 prosent i 1986 til 65 prosent i 1991.

Figur 4 : Andel alderspensjonister med inntekt kun fra folketrygden og andel med inntekt i tillegg til folketrygden, 1986 og 1991

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for personer og husholdninger (utvalg)

Tjenestepensjon, livrenter og ytelser fra egen pensjonsforsikring doblet sin andel av bruttoinntekt

Økningen i pensjonistenes tilleggsinntekter har sammenheng med at flere enn før har inntekter i tillegg til folketrygden.

I 1986 hadde omtrent 30 prosent av alderspensjonistene folketrygden som eneste inntektskilde. I 1991 hadde andelen uten noen tilleggsinntekter sunket til 18 prosent.

Kapitalinntekter var største tilleggsinntekt for alderspensjonistene i 1991 og var i gjennomsnitt på 17 400 kroner. Målt i faste priser var dette en

Tabell 2: Gjennomsnittlig inntekt utenom folketrygden, etter inntektsart for alderspensjonister, 1986 og 1991. Beløp i faste priser (1991-kroner)

	1986	1991
Lønn	5 200	3 600
Tjenestepensjon o.l.	7 500	16 300
Næringsinntekt	2 000	2 400
Kapitalinntekt mv.	13 600	17 400

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for personer og husholdninger (utvalg)

økning på 28 prosent i forhold til 1986. Så vokste også andelen pensjonister, som f.eks. hadde renter av bankinnskudd, fra 60 til 87 prosent i løpet av samme tidsrom.

Den inntektsart som økte mest for alderspensjonistene i perioden, var imidlertid tjenestepensjon, livrenter og ytelser fra egen pensjonsforsikring (heretter kalt "tjenestepensjon o.l."). For alderspensjonistene økte denne ytelsen med 117 prosent i faste priser - det vil si fra i gjennomsnitt 7 500 kroner i 1986 til 16 300 kroner i 1991. Tjenestepensjon o.l. sin andel av alderspensjonistenes bruttoinntekt ble doblet i samme tidsrom, fra 8 til 16 prosent. Også her var det en vekst i andelen pensjonister med denne type ytelser. Mens en tredjepart av alderspensjonistene hadde tjenestepensjon o.l. i 1986, hadde halvparten det i 1991.

Mye tyder på at vi kan forvente en fortsatt vekst i ytelser fra tjenestepensjon o.l. i årene som kommer. Inntektsstatistikken viser nemlig at andelen av befolkningen 17 år og over som betalte inn premie til privat og offentlig pensjonsordning i arbeidsforhold i 1991, var kommet opp i 22 prosent. Andelen som betalte inn premie til egen pensjonsforsikring, økte fra 6 til 9 prosent fra 1986 til 1991.

Betydelige inntektsforskjeller mellom pensjonister med og uten tjenestepensjon o.l.

Den inntektsmessige betydning av ytelser fra pensjonsordninger utenfor folketrygden kommer klart fram hvis man sammenligner inntektsforholdene til alderspensjonister som har slike ytelser, med de som ikke har.

Gjennomsnittlig bruttoinntekt for alle alderspensjonister i 1991 var 103 500 kroner. Inntekten til alderspensjonister som fikk ytelser fra tjenestepensjon, livrenter eller ytelser fra egen pensjonsforsikring var på 132 900 kroner, mot 76 600 kroner for de uten slik inntekt. Den gjennomsnittlige bruttoinntekten til pensjonister med tjenestepensjon o.l. var dermed 73 prosent høyere enn inntekten til de uten.

Høy folketrygd og høye tilleggsinntekter attpå

At gruppen pensjonister med tjenestepensjon o.l. har høyest gjennomsnittlig bruttoinntekt, kan ikke bare tilskrives disse ytelsene. Inntektsforskjellen mellom pensjonister med og pensjonister uten tjenestepensjon o.l. forsterkes ved at de første også har høyest gjennomsnittlig ytelse fra folketrygden. Dette har trolig sammenheng med at flere i den gruppen har vært yrkesaktive og dermed har rett til tilleggspensjon. Dessuten scorer

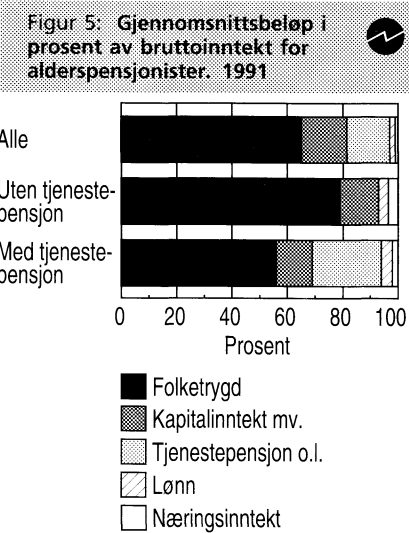
Tabell 3: Gjennomsnittlig inntekt etter inntektsart for alderspensjonister og i prosent av bruttoinntekt, 1991

	Alle alderspensj.		Alderspensj. uten tj.pensjon		Alderspensj. med tj.pensjon	
	Gj.snitt	Prosent	Gj.snitt	Prosent	Gj.snitt	Prosent
Bruttoinntekt	103 500	100	76 600	100	132 900	100
Lønn	3 600	3	2 600	3	4 700	4
Tjenestepensjon o.l.	16 300	16	-	-	34 100	26
Folketrygd	67 200	65	60 600	79	74 400	56
Næringsinntekt	2 400	2	2 300	3	2 400	2
Kapitalinntekt mv.	17 400	17	11 100	14	17 300	13

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for personer og husholdninger (utvalg)

14

pensjonister med tjenstepensjon o.l. også høyere på de andre typene tilleggsinntekter. Inntektsstatistikken viser høyere gjennomsnittlig lønns-, nærings- og kapitalinntekter for disse alderspensjonistene enn for de uten tjenstepensjon o.l..

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for personer og husholdninger (utvalg)

Små variasjoner i inntektsstruktur mellom alderspensjonister med og uten tjenstepensjon o.l.

Ser man på pensjonistinntektenes prosentvise fordeling på ulike inntektsarter i de to gruppene, er den nokså lik, bortsett fra folketrygdytel-sene.

Folketrygdens andel av gjennomsnittlig bruttoinntekt i 1991 utgjorde ikke mer enn drøyt halvparten for alderspensjonister med tjenstepensjon o.l.. For alderspensjonister uten tjenstepensjon o.l. utgjorde folketrygdytel-sene fire femtedeler av bruttoinntek-ten. For de andre inntektsartene var det små forskjeller mellom pensjo-nistgruppene.

Viktigheten av tjenstepensjon o.l. for pensjonistenes inntektsnivå illustreres

Tabell 4: Andel alderspensjonister i ulike inntektstrinn. Prosent. 1991

Bruttoinntekt	Alle alderspensj.	Alderspensj. uten tj.pensjon	Alderspensj. med tj.pensjon
I alt	100,0	100,0	100,0
- 49 999	11,5	21,3	0,9
50 000 - 99 999	51,0	61,7	39,4
100 000 - 149 999	21,3	11,2	32,3
150 000 - 199 999	9,1	3,1	15,5
200 000 -	7,1	2,7	11,9

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for personer og husholdninger (utvalg)

også av at slike ytelser utgjorde mer enn en fjerdedel av bruttoinntekten til pensjonister med denne type inn-tekst.

Ulikhet også i pensjonistenes fordeling på ulike inntektstrinn

I 1991 hadde 60 prosent av alle per-soner 17 år og over en bruttoinntekt større eller lik 100 000 kroner.

Alderspensjonistenes fordeling på uli-ke inntektstrinn viser at kun 38 pro-sent av dem var over dette nivået. Kun 16 prosent hadde en bruttoinn-tekst på 150 000 eller mer.

Inntektsforskjellen innad i pensjonist-gruppen mellom de med og de uten tjenstepensjon o.l. kommer også ty-delig fram her og forskjellene i pen-sjonistenes fordeling på ulike inn-tekststrinn er markerte. Mens 60 pro-sent av alderspensjonister med tje-nestepensjon hadde en bruttoinntekt på 100 000 og mer i 1991, hadde kun 17 prosent av pensjonistene uten slike ytelser det samme.

Bedre inntektsutvikling for pensjonister med tjenstepensjon o.l.

Tilleggsinntekter i form av tjeneste-pensjon o.l. er også viktig for pensjo-nistenes inntektsutvikling. Sammen-ligner en alderspensjonister med og alderspensjonister uten tjenstepen-sjon o.l., har de innbyrdes hatt en

helt ulik inntektsutvikling i perioden. Målt i faste priser viste gjennomsnitt-lig bruttoinntekt for alderspensjonis-ter med tjenstepensjon o.l. en øk-ning på 13 prosent, mens bruttoinn-tekten til alderspensjonister uten slike ytelser sank med 4 prosent fra 1986 til 1991.

Litteratur

Epland, Jon (1992): Pensjonisters inntekter, *Samfunnsspeilet* nr. 3, 1992, Statistisk sentralbyrå.

Hippe, Jon M. og Axel W. Pedersen (1988): *For lang og tro tjeneste?* FAFO-Rapp. Nr. 084.

NOU 1994: 6; *Private pensjons-ordninger*.

Sparby, Grethe (1989): Inntekts- og formuesundersøkelsen 1986. Dokumentasjon.

Statistisk sentralbyrå (1993): *Ukens statistikk*, nr. 50, 1993.

Trygdestatistisk årbok 1988 og 1992, Rikstrygdeverket.

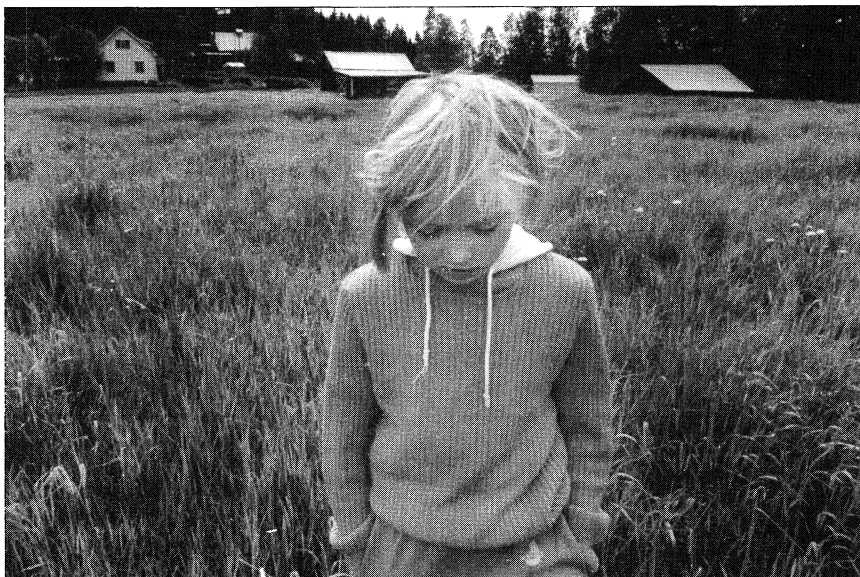
Årsberetninger og statistikk fra pensjons-institusjoner utenfor folketrygden.

Terje Erstad er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for inntekts- og lønnsstatistikk.

Når foreldre skilles eller dør

Mange barn som opplever at foreldrene skiller seg, erfarer at dette også fører til andre familieendringer. Mor og/eller far gifter seg gjerne igjen, får barn og bringer på denne måten både nye voksne og søsken inn i barnas liv. Barn som opplever at den ene av foreldrene dør vil ofte bli utsatt for de samme endringene.

Sissel Vestli

I 1993 ble det beregnet at nesten halvparten av alle ekteskap kan ende i skilsmisse. Dette er en kraftig økning fra begynnelsen av 1980-tallet, da man beregnet at under en tredel av alle ektefeller kunne komme til å gå fra hverandre. Går vi enda lengre tilbake og sammenligner med begynnelsen av 1960 årene, er økningen nær firedoblet.

Økt skilsmissehyppighet de siste tiårene har medført endrede oppvekstvilkår for stadig flere barn. I tillegg kommer samlivsbrudd mellom samboerpar med barn, som vi også med rimelig stor sikkerhet kan forvente har økt de siste ti-femten årene, i takt med den markante økningen som har vært i perioden av nettopp denne familietyper.

Skilsmisse eller samlivsbrudd mellom foreldrene innebærer at barnet må forholde seg til en ny familiestruktur. Den nye familien kan enten bli "begrenset", dvs. at den ene foreldreparten - og kanskje også søsken - flytter ut, eller den kan bli "ny og utvidet" med en ny voksen og kanskje også nye søsken (stesøsken eller halvsøsken). Ofte erfarer barn som har opp-

levd skilsmisse begge deler. Det samme gjelder for barn som opplever at den ene av foreldrene dør.

Med utgangspunkt i Statistisk sentralbyrås barnefil (se tekstramme neste side), viser denne artikkelen hvor mange barn det er som før fylte 15 år, opplever at foreldrene skilles eller dør. Videre viser den hvor mange som opplever at foreldrene gifter seg igjen etter en skilsmisse eller etter at den ene av foreldrene dør, og hvor mange som på denne måten får halvsøsken med "på kjøpet".

En av ti under ti år opplever skilsmisse¹

Av alle barn som var født i 1965 og bosatt i Norge fram til fylte 15 år, opplevde 6 prosent at mor og far skilte seg². Av barn født i 1970 gjaldt det 9 prosent og av de født i 1975 nær 11 prosent (se figur 1). Dette er en relativt kraftig økning på ti år.

Ser vi på barna født i 1980, hadde nesten en av ti erfart skilsmisse allerede før de fylte 10 år, altså nesten en like stor andel som barna født i 1975 hadde opplevd ved 15-årsalder. "Framsriver" vi andelen for 1980-

Om barnefilen

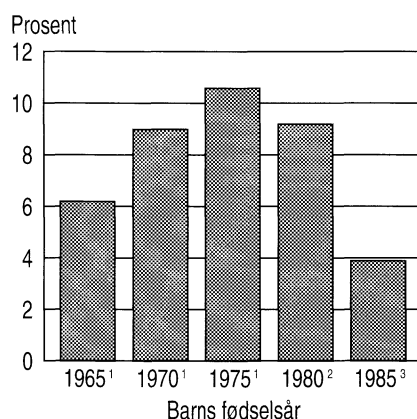
Barnefilen er navnet på en samling data om barn hentet fra ulike registre og fra Folke- og boligtellingerne 1960, 1970, 1980 og 1990. Dataene gir grunnlag for studier av ulike årskull barn, født hvert femte år fra og med 1950 og til og med 1990. Et viktig poeng er at man kan følge årskullene gjennom oppveksten. For barn født 1965 og senere er kvaliteten på data om foreldrenes skilsmisser bra, mens den er dårlig eller delvis mangler for foreldrene til barna født 1950-1960. Ut fra dette er det årskullene 1965, 1970 og 1975 vi sammenligner i denne artikkelen, idet vi ser hvor mange barn som opplever skilsmisse mellom mor og far før de fyller 15 år. For barn født i 1980 og 1985 får vi kun sett på de som har opplevd skilsmisse før henholdsvis 10- og 5-årsalder, da siste oppdatering av filen er pr. 1990. For barn som har mistet en av foreldrene sine gjennom død, er det kullene 1960, 1965, 1970 og 1975 vi sammenligner. Kvaliteten på opplysningene om foreldredødsfall er god for årskullene f.o.m. 1960.

kullet på bakgrunn av den utviklingen vi allerede kan observere, vil enda flere av barna født dette året ha opplevd skilsmisse mellom foreldrene før fylte 15 år enn noen av de tidligere barnekullene i vårt materiale har gjort. Nær 4 prosent av barna født i 1985 var involvert i foreldreskilsmissen de første fem årene av sitt liv. Dette er dobbelt så mange som blant dem som var født 15 år tidligere, i 1970.

Barn under 5 år minst utsatt for skilsmisse

Ikke overraskende er det færrest av de aller minste barna som opplever at mor og far skiller seg. Deler vi barna som har opplevd skilsmisse før fylte 15 år inn i mindre aldersgrupper, i 0-

Figur 1: Andel av barn født 1965-1985 som har opplevd skilsmisse mellom foreldrene

¹ Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 15 år

² Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 10 år

³ Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 5 år

Kilde: Barnefil 1990

4-åringer, 5-9-åringer og 10-14-åringer, finner vi at 18 prosent av barna født i 1970 opplevde skilsmisse før de fylte 5 år, 45 prosent gjorde det i 5-9-årsalderen og 37 prosent mens de var i alderen 10-14 år.

... men flere små barn opplever skilsmisse

Sammenlignet med barna født i 1970, var det noen flere av barna

født fem år senere, i 1975, som opplevde skilsmisse før 5-årsalderen.

Hvert femte barn født i 1975 som opplevde skilsmisse før 15 år var under 5 år, mens 36 prosent var i 5-9-årsalderen og 44 prosent var i 10-14-årsalderen. Av barn i 1980-kullet som hadde opplevd skilsmisse før fylte 10 år, var nær en av fire under 5 år. Til tross for at det fortsatt er relativt færrest skilsmissebarn under 5 år, ser det altså ut til at familieoppløsning i stadig større grad rammer familier med så små barn. Når vi i tillegg vet at det finnes flest yngre barn i familietyper samboerpar med barn, og at samboerskap i større grad enn ekteskap går i oppløsning, vil tallet på småbarn som opplever at mor og far skiller lag i virkeligheten ligge atskillig høyere (se tekstramme). Tall fra Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 viste at av par som var samboende da første barn ble født, hadde 8 prosent brutt forholdet ett år etter fødselen, mens 20 prosent hadde gått fra hverandre etter fem år (Blom, Noack og Østby, 1993).

Av barna født i 1970 - som nå er 25 år - var det flere som opplevde skilsmisse mellom foreldrene da de var mellom 5 og 10 år enn da de var mellom 10 og 15 år. For barna født i 1975 var situasjonen motsatt. Her var det flest som opplevde skilsmisse mellom 10 og 15 år. Selv om vi har for få tall til å trekke sikre konklusjoner, kan materialet tyde på at det er de yngste (under 5 år) og de noe eldre barna (10 år og over) som i stadig større grad rammes av skilsmisse mellom foreldrene.

Fraskilte fedre gifter seg oftere enn fraskilte mødre

Av dagens 30-åringer (født i 1965) med det felles at de har blitt utsatt for en foreldreskilsmisse, erfarte nær en av tre at mor eller far både rakk å skille seg og gifte seg igjen før de hadde fylt 15 år. Gjennomgående var

Om skilsmissestatistikk

Helt fra midten av 1960-tallet har det vært en markant vekst i omfanget av papirløse samliv/familier. Oppløsning av disse fanges ikke opp i ordinær skilsmissestatistikk. Skilsmissestatistikken, som bygger på et juridisk familiebegrep, kan derfor i mindre grad enn for noen tiår siden gi et dekkende bilde av samlivsbrudd i Norge.

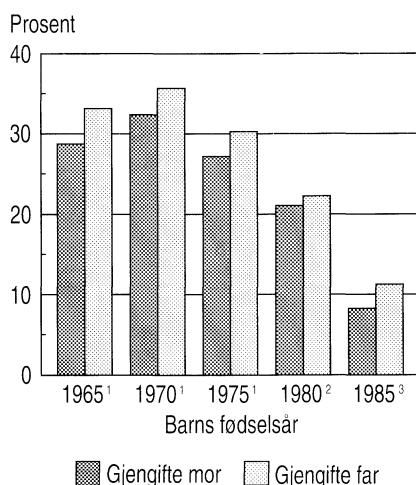
Nær et av tre barn under ett år har samboende foreldre

Barnestatistikk pr. 1. januar 1993 viste at det er de yngste barna som oftest har samboende foreldre. Av alle barn under ett år hadde 29 prosent foreldre som bodde sammen uten å være gift, og av barn under 3 år gjaldt det 23 prosent. Ved 6-årsalder var andelen redusert til 7 prosent og ved 15-årsalder var det bare 1,5 prosent som hadde samboende foreldre. Denne forskjellen mellom de yngste og de noe eldre barna skyldes ikke bare at samboende foreldre gifter seg (eller skiller lag) etter en tid, men også at veksten i denne familietyper har vært såpass sterk de siste årene blant de som får sitt første barn. Det bør bemerkes at barnestatistikken er en registerbasert statistikk som gir et "situasjonsbilde" av hvem barn bor sammen med, og dermed ikke kan sammenlignes med livsløpsstatistikk, f.eks. med tall fra barnefilen, som er benyttet i denne artikkelen.

det noen flere som opplevde at fedrene giftet seg igjen enn det var barn som opplevde at mødrene gjorde det. Den samme tendensen gjorde seg også gjeldende for dem som i dag er 25 eller 20 år (født hhv. i 1970 og 1975). Det ser altså ut til at fedre har lettere for å gifte seg igjen etter en skilsmisse enn det mødre har. Dette kan ha sammenheng med at kvinner oftere får omsorgen for barn etter samlivsbrudd, og at daglig omsorg for barn gjør det vanskeligere å etablere nye forhold og stifte ny familie. I en spørreundersøkelse foretatt i 1988 vedrørende barns familier og samlivsbrudd, oppgav 88 prosent av alle de spurte at barna (som var hhv. 4, 10 og 16 år) bodde hos mor etter samlivsbruddet, mens 10 prosent bodde

hos far og 2 prosent hos begge to. Andelen som bodde hos mor var størst blant 4-åringene, 91 prosent (Jensen, 1992).

Figur 2: Andel av skilsmissebarn i ulike årskull som opplevde at foreldrene giftet seg igjen etter skilsmissen

¹ Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 15 år

² Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 10 år

³ Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 5 år

Kilde: Barnefil 1990

Av barna født i 1980 som opplevde en skilsmisse mellom foreldrene før de var 10 år, erfarte vel en av fem før de fylte 10 at mor og/eller far giftet seg igjen. Av barna født 1985 som hadde vært igjennom skilsmisse mellom foreldrene i løpet av sine fem første leveår, gjaldt det for rundt en av ti at den ene eller begge foreldrene også inngikk nytt ekteskap før barna var 5 år gamle.

Relativt mange barn med mor og/eller far som gifter seg på nytt, får også halvsøsken (se under).

Flere "enkefedre" enn "enkemødre" gifter seg på nytt¹

Også dersom den ene av foreldrene dør før barnet er 15 år, er det større

sannsynlighet for at gjenlevende far gifter seg igjen enn for at gjenlevende mor gjør det. Av 1960- og 1965-kullene opplevde 3,5 prosent å miste en av sine foreldre før de fylte 15 år, mens noen færre i 1970- og 1975-kullene opplevde det samme. Fordi den gjennomsnittlige levealderen stadig øker, både for menn og kvinner, har langt færre barn i vårt materiale erfart å miste en av sine foreldre i barndommen enn det dagens eldre gjorde i sin barndom.

Av fedrene til barna født i 1960 som var blitt enkemenn før barna var 15 år gamle, var det vel en av ti som også giftet seg igjen før barnet (barna) fylte 15 år. Av 1965-kullets fedre gjorde vel 17 prosent det, mens nær to av fem fedre til barn født i 1970 og 1975 giftet seg på nytt. Blant mødrene som var blitt enker, var det langt færre som inngikk nytt ekteskap; 7 prosent av mødrene til barna født i 1960 giftet seg igjen før barna var 15 år, mens gjengifteprosentene for mødrene til barna født i 1965, 1970 og 1975 alle lå rundt 11 prosent. Tendensen i vårt materiale tyder altså på at flere "enkefedre" enn "enkemødre" gifter seg igjen, samtidig med at det har vært en økning i tallet på "enkemødre" som gifter seg igjen. Noe av forklaringen til de lavere gjengifteandelene for kvinner kan være at kvinner i større grad enn menn velger samboerskap framfor ekteskap (dette vet vi imidlertid ikke sikkert), eller at det kanskje faller lettere å leve alene med barn for kvinner enn for menn. Dette fordi det ofte er kvinnen som har hovedansvaret for barna også innenfor ekteskapet.

Halvparten av skilsmissebarna får halvsøsken ved gjengifte

Nær halvparten av alle barn født i 1965, 1970 og 1975 som opplevde at den ene eller begge foreldrene giftet seg igjen etter en skilsmisse, fikk også halvsøsken (alle hendelser før fylte

15 år). Forskjellene er relativt små fødselskullene imellom, selv om noen flere barn født i 1970 fikk halvsøsken enn det barn født i 1965 gjorde (se figur 3). Av barna født i 1975 var det igjen en noe mindre andel, mens den ser ut til å øke igjen for de som er født i 1980 og 1985. De to siste årskullene kan vi imidlertid bare følge til de er hhv. 10 og 5 år gamle.

Mens det var flere av barna født i 1965 som fikk halvsøsken i fars nye ekteskap enn det var i mors, var det motsatte tilfellet for barna født i 1970 og 1975; for disse var det noen flere som fikk halvsøsken i mors nye ekteskap. Denne tendensen er også klar for de barna vi kan følge til de er hhv. 10 og 5 år; av dem som fikk halvsøsken før fylte 10 år (barn født i 1980), var det også flest som hadde fått halvsøsken i mors nye ekteskap. Det samme gjaldt for dem som fikk halvsøsken før fylte 5 år (barn født 1985). Dersom vi tenker oss en fram-

skrivning av tallene for fødselskullene 1980 og 1985 på bakgrunn av den økningen vi allerede kan observere, vil disse barna ha atskillig flere halvsøsken før de fyller 15 år enn det noen av de tidligere årskullene i vårt materiale har hatt.

Det er også viktig å være klar over at barna kan ha flere halvsøsken enn det disse tallene gir uttrykk for. Halvsøsken man får når mor eller far får barn i forhold som ikke er regulert ved ekteskapsinngåelse, fanges ikke opp i vårt materiale.

1. Skilsmisse mellom foreldrene er her registrert for barn som har vært bosatt i landet fra de var født og fram til fylte 15 år. Vi har tatt utgangspunkt i hvor mange barn det er som opplever hendelsen skilsmisse, dvs. uavhengig av om de har gifte foreldre eller ikke. Det samme gjelder for de som har opplevd at den ene av foreldrene dør før de fyller 15 år.

2. Datakvaliteten på foreldrenes skilsmisser er noe dårlig for 1965-kohortens første leveår. Dette betyr at andelen som har opplevd skilsmisse før 15 år nok ligger noe høyere enn 6 prosent.

Litteratur

Blom Svein, Turid Noack og Lars Østby (1993): *Giftermål og barn - bedre sent enn aldri?* SØS, Statistisk sentralbyrå 1993.

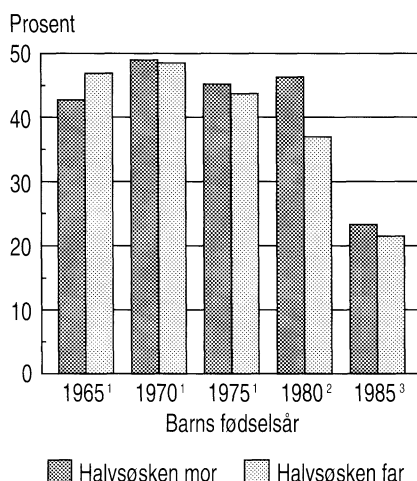
Jensen, An-Magritt (1992): *Det vaklende faderskapet?* NIBR-rapport 1992:9.

Statistisk sentralbyrå, Barnefil 1990.

Statistisk sentralbyrå (1994): *NOS Befolkningsstatistikk hefte III, Oversikt*, 1993.

Sissel Vestli er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolknings- og utdanningsstatistikk.

Figur 3: Andel av skilsmissebarn i ulike årskull som fikk halvsøsken etter at foreldrene giftet seg igjen

¹ Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 15 år

² Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 10 år

³ Barn som har opplevd skilsmisse før fylte 5 år

Kilde: Barnefil 1990

Naturressurser og miljø 1995

Statistisk sentralbyrå utarbeider statistikk over naturressurser og miljø. Det utvikles også metoder og modeller for å analysere viktige naturressurser og miljøforhold i sammenheng med øvrig samfunnsutvikling. Publikasjonen *Naturressurser og miljø* gir en årlig oversikt over dette arbeidet.

Naturressurser og miljø 1995 inneholder oppdaterte ressursregnskap for energi og nye tall for utslipp til luft, samt resultater fra analyser basert på disse regnskapene. Videre presenteres nøkkeltall for fiske og fangst, jordbruksforurensninger, skogressurser og skogsskader, kommunale avløpsanlegg og avfallsbehandling.

Naturressurser og miljø 1995 er et aktuelt oppslagsverk for personer innen forvaltning, forskning og undervisning, samt for alle ressurs- og miljøinteresserte personer.

Publikasjonen kan bestilles fra:
Statistisk sentralbyrå,
Salg- og abonnementservice,
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 86 4964
22 86 48 87
Telefaks: 22 86 49 76

eller:
Akademika - avdelingen for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

Pris kr 140,00

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 86 49 64
Telefaks: 22 86 49 73

eller:
Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4139-1
ISSN 0801-7603

Pris:
Pr. år kr 165,-
Enkeltnummer kr 50,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

